శ్రీమహాగణపతయే నమః నిర్విఘ్నమస్తు శుభమస్తు అనుమానం న ప్రమాణం ప్రమితికరణతావచ్ఛేదకధర్మశూన్యత్వాదితి చార్వాకాః। అనుమా
నం ప్రమాణం ప్రమితికరణతావచ్ఛేదకధర్మవత్త్వాదితి నైయాయికాః। అత్ర మధ్యస్థః పురుషః అనుమానం ప్రమాణం న వేతి విప్రతిపన్నః తేనాత్రానుమా
నే ప్రామాణ్యం కథం సిధ్యేత్ తత్ర ప్రామాణ్యాసిద్ధ్యర్థం పరోక్తహేతౌ స్వరూపాసిద్ధ్యాదిదోషోద్భావనం కర్తవ్యం ప్రకృతేచాయం హేతుర్దు
ష్ట ఇతి జ్ఞానే ప్రామాణ్యం న సిధ్యతీతి వక్తవ్యం। అత్ర వదంతి చార్వాకాః। భవదుక్తవ్యాప్తిప్రకారకనిశ్చయత్వహేతుః స్వరూపాసిద్ధః వ్యాప్తిప్ర
కారకనిశ్చయజనకసామగ్ర్యభావాదితి తత్రాశంకాయాముక్తం వ్యాప్తిగ్రహోపాయస్త్వితి। ఏవం చ వ్యాప్తినిశ్చయసామగ్రీ తిష్ఠతీతి జ్ఞానే జాతే హే
తౌ సద్ధేతుత్వజ్ఞానాత్ ప్రామాణ్యమేవ సిధ్యతి గాదాధర్యామోక్తత్వమర్హంతీతి అత్ర భూధాతోః స్థిత్యర్థకత్వేన స్థాతుమర్హంతీతి
తదర్థః స్యాత్ తథా చోత్పన్నస్య క్షణమాత్రమపి స్థితేః స్థితత్వాద్వ్యాప్తినిశ్చయరూపధర్మిసిద్ధౌ సర్వత్ర వ్యభిచారశంకోపపాదకగ్రంథా
సంగతిరితి భావః వ్యాప్తిగ్రహోపాయస్త్వగ్రే వేదనీయమితి అత్రైవకారోఽప్యర్థకః। వ్యాప్తిస్వరూపనిరూపణస్యాప్యనుమానప్రామాణ్యోప
పాదకత్వాత్। ఏవం చోభయోరపి ప్రామాణ్యవిధేయకానుమితిజనకత్వాసిద్ధావుభయోరేకకాలావచ్ఛేదేన వక్తుమశక్యతాపత్త్వయోర్మ
ధ్యే అన్యతరద్వక్తవ్యం। అత్ర వినిగమనావిరహశంకాయాం ప్రతిజ్ఞావిషయత్వమేవ వినిగమకమితి వ్యాప్తిగ్రహోపాయప్రతిపాదనమేవ
కర్తవ్యం తత్త్వరిత్యత్ర వ్యాప్తిస్వరూపనిరూపణే అప్రతిజ్ఞాతార్థకథనరూపార్థాంతరం భవతీతి భావః। ఏతావన్మాత్రమేవ నార్థాంతర

పదార్థః కింతు ప్రతిజ్ఞాఽవిషయీభూతప్రతిజ్ఞావిషయీభూతార్థాప్రయోజకార్థకథనమేవార్థాంతరపదార్థః తచ్చదీధితౌ సమారభ్యేత్యాదినా
వ్యాప్తిగ్రహోపాయప్రతిపాదనప్రయోజకతయా తస్యైవ వ్యాప్తిస్వరూపనిరూపణే ప్రతిపాదనాన్నార్థాంతరమితి భావః సమారభ్యేతీతి సమిత్యుప
సర్గార్థః సాఫల్యం తస్యోత్థాపకరభధాత్వర్థాద్యకృతావన్వయః। అత్ర కృతావాద్యత్వం చ స్వవిషయకకృతిధ్వంసాసమానకాలీనత్వం త
త్రస్యపదార్థః పరీక్షాధాతూత్తరక్త్వాప్రత్యయార్థీభూతత్వం విషయత్వం చ। తత్ర వర్తమానధ్వంసప్రతియోగిత్వరూపభూతత్వస్య ప్రత్యయార్థని
రుక్తకృతావన్వయః ప్రతిజ్ఞాతం లింగం పంచయోదితం తత్ర ప్రతిజ్ఞాతలింగస్య పూర్వాయోగత్వేన ధాత్వర్థీభూతప్రతిజ్ఞాయాం క్త్వాప్రత్యయార్థీ
భూతభూతత్వాన్వయస్యావశ్యం దర్శనాత్। తాద్యకృతేరపరక్త్వాప్రత్యయార్థైకదేశవిషయతాయామన్వయః। నిరుక్తప్రత్యయార్థస్యోపరవిశా క్త
భిమతప్రామాణ్యాప్రత్వవత్త్వాజ్ఞానధర్మికాప్రామాణ్యప్రకారకజ్ఞానానుకూలవ్యాపారరూపపరాభిమతనిరాకరణపూర్వకనైయాయి
కాభిమతప్రామాణ్యావిధేయకానుమానోద్దేశ్యకానుమిత్యనుకూలవ్యాపారరూపస్వమతవ్యవస్థాపనరూపపరీక్షాయామభేదేనాన్వయః
పరీక్షాపదార్థైకపరీక్షానిరూపితసత్త్వాభేదసంబంధేన కారణపదార్థైకదేశకారణతాయామన్వయః కారణపదార్థస్య వ్యాప్తిగ్రహోపాయ రూప
ప్రతిపత్త్యనుకూలవ్యాపారరూపవ్యాప్తిగ్రహోపాయప్రతిపాదనాభేదేనాన్వయః నిదానపదార్థస్య పరమతనిరాకరణపూర్వకవ్యాప్తిస్వ
వ్యాప్తిస్వరూప। రూపవిషయకజ్ఞానానుకూలవ్యాపారరూపనిరూపణపదార్థైకదేశాభేదేనాన్వయః తస్య ద్వితీయార్థవిషయితాయాం నిరూపితత్వసంబంధేన
వ్యాప్తిగ్రహోపాయప్రతిపాదనపదార్థతన్నిరూపితస్య నిదానపదార్థైకదేశే దానేతేఽభేదేనాన్వయః।

న్వయః తస్యాశ్చ స్వవిషయకకృతిధ్వంససమానకాలీనకృతిరూపలడర్థవర్తమానత్వాన్వితధాత్వర్థే స్వరూపసంబంధేనాన్వయః తస్యాశ్చ
తార్థాశ్రయత్వనిరూపితత్వసంబంధేనాన్వయః తస్య మణికారేణాన్వయః — నన్వితత్యాదినేతి తృతీయాంతార్థ నన్వితత్యాదిగ్రంథాభిధస్య వ్యాప్తిస్వ
రూపనిరూపణేనాన్వయః। తథాచ నఞ్ఫలవర్తమానధ్వంసప్రతియోగి స్వవిషయకకృతిధ్వంససమానకృతివిషయతావదభిన్నప్రభాకరాభి
మతాప్రామాణ్యవ్యాప్యవత్త్వజ్ఞానధర్మికాప్రామాణ్యప్రకారకజ్ఞానానుకూలవ్యాపారనిరూపితాభిన్నకారణతావద్వ్యాప్తిగ్రహో
పాయప్రతిపత్త్యనుకూలవ్యాపారనిరూపిత + వ్యాపారోత్తరకాలీననైయాయికాభిమతప్రామాణ్యవిధేయకానుమానోద్దేశ్యకానుమిత్యనుకూల+
కారణత్వవత్పరమతనిరాకరణపూర్వకవ్యాప్తిస్వరూపవిషయకజ్ఞానానుకూలవ్యాపారనిరూపితవిషయతావద్వర్తమానస్వవిషయకకృతి
ధ్వంససమానకాలీనకృతినిరూపితాశ్రయత్వవాన్మణికార ఇతి విశిష్టవైశిష్ట్యబోధః ఫలితః। అనుమానప్రామాణ్యపరీక్షాయాం నిష్పన్న
త్వశంకావతః పురుషస్య తత్సాధకవ్యాప్తిగ్రహోపాయప్రతిపాదనేన వ్యాప్తిస్వరూపనిరూపణస్య నైరర్థక్యశంకా భవతి తన్నిరాసార్థం సమార
బ్ధేతి। సమారబ్ధత్వవిశేషణే తు క్తప్రత్యయాంతసమారబ్ధపదస్యాద్యకాలీనవిషయతార్థకతయా తత్స్వపరీక్షాన్వితత్వేనాద్యకృతివిషయీ
భూతపరీక్షాయాం అనిష్పన్నత్వేనానిష్పన్నత్వజ్ఞానస్యానిష్పన్నత్వజ్ఞానే ప్రతిబంధకతయా నిష్పన్నత్వభ్రమమూలకశంకాయాం అనుత్పా
దనవ్యాప్తిగ్రహోపాయప్రతిపాదనస్య నైరర్థక్యశంకాయాం అనవకాశాత్తన్నిరూపణస్య వైయర్థ్యాభావః। సమారబ్ధత్వస్థానే నిష్పన్నత్వ

విశేషణాదేయమితి తస్యబిదాపాంతతచ్ఛంకా పరిహారే వ్యాప్తిరిత్యారభ్యపర్యన్తా విశేషణమిత్యంతగ్రంథస్యశేఖనే తాత్పర్యా। పరమతేతి। పరకీయార్యపదాః
తన్మతం అప్రామాణ్యావిధేయకానుమితిః తన్నిరాకరణం అప్రామాణ్యావిధేయకానుమితిజనకత్రాప్రామాణ్యావ్యాప్యవత్తాజ్ఞానవిషయవ్యాప్తివి
౨ ఘటనానుకూలో వ్యాపారః సఖత్వవిషయోహేతుః స్వరూపాసిద్ధ ఇతి శబ్దప్రయోగః తత్పూర్వకం స్వమతవ్యవస్థాపనమిత్యాదికంయోజ
నీయం। నతుహ్యావశ్యకత్వప్రదర్శనాయేతి। తస్యావశ్యకత్వప్రదర్శనాయ తద్విశేషణాంనాపేక్షితమిత్యర్థః। తథాపీతి। వ్యాప్తిగ్రహోపాయ
ప్రతిపాదనస్యాకాంక్షితత్వమావశ్యకత్వం। తత్ వ్యాప్తిగ్రహోపాయప్రతిపాదనం। తదేవోచితం। వ్యాప్తిస్వరూపనిరూపణమేవోచితం। తథాచ
ఘటజనకం ద్రవ్యం ద్రవ్యజనకం తంతురితివాక్యేన ఘటజనకద్రవ్యతంతుజన్యద్రవ్యయోరైక్యాలాభేనయథా భేదశంకా సంభవః తథాను
మానప్రామాణ్యపరీక్షాకాలీనీభూతవ్యాప్తిగ్రహోపాయప్రతిపాదనంభిన్నం వ్యాప్తిస్వరూపనిరూపణాధీనవ్యాప్తిగ్రహోపాయప్రతిపాదనంభి
న్నమితియస్యపురుషస్యభ్రమః తస్యవ్యాప్తిస్వరూపనిరూపణంపృథగితిపృథక్త్వశంకా సన్నిత్తికారణార్థంభూతాంతం విశేషణం। తథా
బోధయోరభేదజ్ఞానంసంపన్నం తచ్చభేదగ్రహప్రతిబంధకమితి భేదజ్ఞానమూలకపార్థక్యశంకాయానాశకః హేతురితిక్రమేణే రామ
తి। ననువ్యభిచారజ్ఞానాభావసహకృతసహచారజ్ఞానం వ్యాప్తిగ్రహజనకమిత్యాశంకాయాం వ్యాప్తిగ్రహోపాయప్రతిపత్తిస్తదనుకూల
శబ్దప్రయోగస్త్రవ వ్యాప్తిగ్రహోపాయప్రతిపాదనశబ్దార్థత్వేనచ వ్యాప్తిస్వరూపమప్రతిపాద్యాపి వక్తుం శక్యత ఇతికథమావశ్యకత్వప్ర
తిపాదకగ్రంథసంగతిరితిచేత్ తద్వం అర్థానుసంధానపూర్వకోయోవ్యభిచారజ్ఞానాభావసహకృతసహచారజ్ఞానం వ్యాప్తిజ్ఞాన -

జనకమితి శబ్దప్రయోగస్తస్య ఘటకీభూతవ్యాప్తిస్వరూపజ్ఞానమంతరావశ్యమశక్యత్వాదితి భావః। నిరూపయతీత్యసంగతమితి। వ్యాప్తిస్వరూప
నిరూపణేత్యత్ర సిద్ధాంతవ్యాప్తిగ్రహణే తజ్జ్ఞానజనకశబ్దరూపనిరూపణస్య అత్రోచ్యత ఇత్యారభ్య ఉపాధినిరూపణాంతగ్రంథస్య। ననివ్యాప్తి
జనేతి। తృతీయార్థాభిధానాన్వయో బాధిత ఇతి వ్యాప్తిస్వరూపం నిరూపయతీతి న పాఠకల్పనమిత్యాశయః।। ఆరభత ఇత్యుక్తేస్తు ఆభ్యుపగ-
రభధాతోరాదికర్మకృత్యర్థకత్వేన తత్ర విషయతాసంబంధేన వ్యాప్తిస్వరూపనిరూపణస్యాన్వయేన ననివ్యాప్త్యావనేతి తృతీయార్థవిషయత్వస్యాపి
ధాత్వర్థాన్వయేన ననివ్యాప్త్యాదిపూర్వపక్షగ్రంథవిషయకకృతేః సిద్ధాంతగ్రంథవిషయకత్వస్యాబాధితతయా నకాప్యనుపపత్తిరితి భావః ౫
నను వ్యాప్తిస్వరూపం నిరూపయతీతి శబ్దేనాపి ననివ్యాప్త్యాదినైవ తత్ర తృతీయార్థవిషయత్వమేవాస్తు తస్య ఖ్యాతార్థకర్తావన్వయో న బాధిత ఇ
తిచేత్తుచ్ఛం। ధాత్వర్థ ఏవాన్వయ ఇత్యాదికమూహ్యం। నను పూర్వపక్షగ్రంథో భిన్నః అత్రోచ్యత ఇతి సిద్ధాంతగ్రంథో భిన్నః తయోరేకకృతి
విషయత్వం బాధితమిత్యరుచేరాహ నిరూపణస్య పరమతేతి। నిరూపణస్య పూర్వపక్షసిద్ధాంతగ్రంథపరత్వేఽపి తత్తచ్ఛబ్దవ్యాపారానుకూల
కృతిస్తు భిన్నైవేతి చేత్తత్రాహ అంశకృతిరనుభవానురోధాత్పూర్వవిషయకత్వస్యాంశస్థలే దృష్టత్వేన ప్రకృతేఽపి తథైవేతి ధ్యేయం। తదారంభకరూ
పేత్యపి పాఠః। తత్త్వాంశేతు తస్యారంభాయయోరితి బహుత్రోపయుక్తతరం తత్ప్రత్యయః। తథాచ వ్యాప్తిస్వరూపనిరూపణవిషయకకృతివిషయ
త్వం పూర్వపక్షతత్ఖండనయోః సంభవతీతి భావః। కేచిత్తు నిరూపణస్యేతి। శబ్దాధికరణార్థాధికృతిమితి నావ్యయేన నిరూపణపదార్థస్య పరమ
తత్త్వనిర్ధారణసిద్ధాంతైకత్రితాశ్రయరూపతయా నవ్యత్వాద్యవచ్ఛిన్నత్వస్య బాధితత్వేనానుపపత్తిరేతస్మాదిత్యాహుః। పరే తు అసంగతమితి।

నిరూపణపదార్థస్య నిరుక్తత్రితయాశ్రయరూపత్వేన తత్ర సన్నివేశాద్వ్యభిచరితత్వస్య బాధితత్వేఽపి తావద్విషయకకృతేరప్రసిద్ధ్యా సంగతమిత్యర్థః। నిరూప
ణాస్యేతి। తథా చాద్యకృతేస్తద్విషయకత్వమితి సిద్ధాంతాన్న సంగతిరితి భావః। న చ కృతిత్వేనాద్యకృతేరప్రసిద్ధతయా న తావద్విషయకకృత్య
౪ ప్రసిద్ధిరితి వాచ్యం। ఆద్యకృతిత్వేన తల్లాభాయైవ చరమత్వఘటితత్వాభిధానమితి తత్త్వమిత్యత్ర చ హుః। అన్యేత్వాద్యకృతిమాదాయ పచతీత్యాదిప్రయోగా
న్నిరూపయతీత్యాదౌ నిరూపణాజనకకృతేరేవాఖ్యాతేన ప్రత్యాయనీయతయా తస్యాశ్చ సన్నివేశాద్వ్యభిచారిణ్ణ నిరుక్తత్రితయవిషయకత్వాభావేనాసం
గతమిత్యర్థ ఇతి। నిరూపణాస్యేతి। తథా చ ధాతు సాం ఆద్యకృతేరేవ భానాన్నానుపపత్తిరిత్యపి ప్రాహుః॥ అనుపక్ష్యమాణవ్యాప్తిపదస్య వ్యాపకసా
మానాధికరణ్యరూపవ్యాప్త్యర్థకత్వే సిద్ధసాధనం దోషః। సాధ్యాభావవదవృత్తిత్వరూపవ్యాప్త్యర్థకత్వే తత్తద్రూపసాధ్యస్యాప్యభిచార
పదార్థతావచ్ఛేదకరూపపక్షేఽసత్త్వాద్బాధః। న హి వ్యాప్తిపదప్రతిపాద్యతావచ్ఛేదకస్య ధూమత్వస్యేతి వక్తుం శక్యం। తత్ర హి సాధ్యాభావవదవృత్తి
త్వమిత్యాదిహేతూపపాదకవాక్యఘటకీభూతవ్యాప్తిపదస్యాపి వ్యాప్తిపదప్రతిపాద్యతావచ్ఛేదకమేవ హేతుః కర్తవ్యః। అన్యథా వ్యాపక
సామానాధికరణ్యరూపవ్యాప్తిఘటితస్య హేతుత్వే అప్రయోజకత్వశంకాసంభవాత్ సాధ్యాభావవదవృత్తిత్వరూపవ్యాప్తిఘటితస్య హేతుత్వే స్వ రాం వ
రూపాసిద్ధిప్రసంగః। ఏవం చ సామాన్యాభావ ఏవ హేతుః కర్తవ్యః। తథా చ సాధ్యహేతోర్వ్యాప్తిసిద్ధసాధనమతద్విషయానుమితిజనకజ్ఞాన
విషయ ఇతి। అవ్యభిచారపదార్థావచ్ఛిన్నం పక్షే కృత్వా నిరుక్తాభావస్య ధృత ఇత్యర్థః। స్వసాధ్యమపి ధూమవ్యాపకవహ్నిసమానాధికరణధూమ

కజ్ఞాన
మహాన్ పర్వతస్సర్వం ప్రమేయమిత్యాకారక-సమూహాలంబనాత్మకానుమితిజనకవిషయత్వస్యైవా వ్యభిచారపదార్థతావచ్ఛేదకత్వాద్వా
థః। ఏవం ధూమవ్యాపక-వహ్నిసమానాధిక-రణధూమవాన్ సాధ్యాభావవదవృత్తిధూమవాంశ్చ పర్వత ఇత్యాకారక-సమూహాలంబనాత్మ
క-జ్ఞానమాదాయాపి బాధోద్ధార ఇతి వాచ్యం। నానుమితిజనక-జ్ఞానవిషయ ఇత్యస్య అనుమితిజనక-తావచ్ఛేదక-భూతప్రకారతా
శ్రయభిన్నత్వ పృథక్కృతయోర్న బాధః। నచ వహ్న్యభావవదవృత్త్యాలోకవాన్ పర్వత ఇత్యాకారక-పరామర్శీయానుమితిజనకతావచ్ఛేదక-
భూతప్రకారతాశ్రయత్వాద్బాధ ఇతి వాచ్యం। అనుమితిజనక-తావచ్ఛేదికాయాః పక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిశేష్యతానిరూపితహేతుతావచ్ఛేదకావ
చ్ఛిన్నప్రకారతానిరూపితప్రకారతాతదాశ్రయభేదసంఘటనేమోక్త-దోషానవకాశః। హేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రకారతాయామనుమితిజనక-తావచ్ఛేదక-త్వ
మనివేశ్య పరమప్రకారకత్వీయాం తన్నివేశనే హేతుత్వాంశ ఏవ వైశత్రద్వయమితి రీత్యా అవ్యభిచరితత్వసిద్ధాంతవ్యాప్తిః ఏతదుభయావగాహీయః పరామర్శః
తదీయహేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిషయతాయా విశిష్ట్యానుమితిజనక-తావచ్ఛేదక-తావత్త్వన్నిరూపితవిషయతాశ్రయత్వమాదాయ యోరుక్తదోషస్యాప్యనవకాశా
త్। నచ వహ్న్యభావవదవృత్తిధూమవత్త్వవత్ పక్షక-వహ్నిసాధ్యక-ధూమహేతౌ జాయమానపరామర్శీయ వ్యభిచారపదార్థనిష్ఠధర్మితావచ్ఛేదక-తాబలి
ప్రకారతాయాం ధూమనిష్ఠవిషయతానిరూపితత్వాభావాత్ తమేవేతి బాధోద్ధార ఏవేతి వాచ్యం। ధర్మితావచ్ఛేదక-తావానాత్మకత్వస్య హేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవి
షయతావిశేషణత్వేన దోషః। అత వహ్న్యభావవదవృత్తిధూమహేతుక-వహ్నిసాధ్యక-స్థలే జాయమానవహ్న్యభావవదవృత్తిధూమవ్యాపక-వహ్నిసమా

నాధికరణవహ్న్యభావవదవృత్తి ధూమవాన్ పర్వత ఇత్యాకారక పరామర్శీయావ్యభిచారపదార్థనిష్ఠప్రకారతాయాం ధర్మితావచ్ఛేదకతానాత్మకధూమనిష్ఠ
విషయతానిరూపితత్వాద్వ్యాఘాతో దురుద్ధర ఏవేతి చేన్న। ధూమత్వమాత్రావచ్ఛిన్నత్వస్యాపి ధూమనిష్ఠవిషయతాయాం విశేషణీయత్వాత్। ప్రకృతపరామర్శీయధూమ
౩౧ నిష్ఠవిషయతాయా వహ్న్యభావవదవృత్తిత్వధూమత్వోభయావచ్ఛిన్నత్వాత్। నన్వేవమపి ధూమత్వమాత్రావచ్ఛిన్నత్వవిశేషణదానే నైవ వహ్న్యభావవదవృత్తిధూ
మవత్త్వపర్వతపక్షకస్థలీయపరామర్శీయావ్యభిచారపదార్థనిష్ఠప్రకారతాయా అప్యేతాదృశత్వేన బాధాత్ పరామర్శవిషయతాయాం ధూమత్వమాత్రావ
చ్ఛిన్నత్వాభావాదివ బాధవారణాసంభవే ధర్మితావచ్ఛేదకతానాత్మకత్వవిశేషణం వ్యర్థమితి చేన్న। యత్రాశ్రుతే ధూమవాన్పక్ష వహ్నిసమానాధికరణధూ
మవాన్పర్వత ఇతి పరామర్శీయధూమనిష్ఠవిషయతాయా అపి ధూమత్వసామానాధికరణ్యోభయావచ్ఛిన్నత్వాద్ధూమత్వమాత్రావచ్ఛిన్నత్వాభావా
దసంభవ ఏవ స్యాత్ తదర్థం ధూమత్వమాత్రావచ్ఛిన్నత్వం యద్ధూమత్వేతరనిష్ఠధర్మితావచ్ఛేదకతాభిన్నవిషయతానిరూపకత్వం వక్తవ్యం। ఏవంచోక్తస్థలే నా
సంభవః। తథా చ వహ్న్యభావవదవృత్తిధూమవత్పర్వతపక్షకస్థలే భాయమానపరామర్శీయధూమనిష్ఠవిషయతాయా అపి ధూమత్వేతరనిష్ఠధర్మితా
వచ్ఛేదకతాభిన్నవిషయతానిరూపకత్వేన తన్నిరూపితత్వస్యావ్యభిచారపదార్థప్రకారతాయాం సత్త్వాద్బాధ ఇతి తద్వారణాయ తద్ధర్మితావచ్ఛేదకతాప రామ
నాత్మకత్వమపి సార్థకం భవతీతి భావః। న చ ధూమవత్త్వపర్వతపక్షకవహ్న్యభావవదవృత్తిత్వహేతుకస్థలీయ పరామర్శీయావ్యభిచారపదార్థనిష్ఠ
ప్రకారతాయా అపి ఏతాదృశత్వేన బాధ ఇతి వాచ్యం। ముఖ్యవిశేష్యతానిరూపితత్వస్యాపి ధూమనిష్ఠవిషయతావిశేషణత్వాత్। న చైవమనుమితిం ప్రతి భ్రమ

రూపేణ ... వహ్ని ... ధూమ

ప్రమాయాం ధారణాపరామర్శస్య కారణత్వం వాచ్యం। తథా చ ధూమాదివ్యాపకవహ్న్యాదిసమానాధికరణత్వేన అవ్యభిచారిపదార్థావగాహిభ్రమస్యాప్యనుమితిజ
నకతయా తాదృశావ్యభిచారపదార్థనిష్ఠవిషయతాయా అప్రామాణ్యవ్యాపకత్వేన బాధ ఇతి వాచ్యం। భ్రమాన్యవృత్తిత్వేనాపి ధూమనిష్ఠవిషయతాయాం విశే
షణీయత్వాత్। తథా చ భ్రమాన్యవృత్తిముఖ్యవిశేష్యతానిరూపితధర్మితావచ్ఛేదకతాఖ్యాత్మకధూమత్వేతరనిష్ఠధర్మితావచ్ఛేదకతావ్యాప్యవిషయతాని
రూపితధూమనిష్ఠవిషయతానిరూపితానుమితిజనకతావచ్ఛేదకీభూతవిషయిత్వాభావః సాధ్యమితి నానుపపత్తిరితి భావః। ఏవమపి సాధ్యాభావవ
దవృత్తిత్వాదిరూపతత్తదవ్యభిచారపదార్థావభావ్యం హేతోః స్యాత్ తత్ర ప్రత్యేకం హేతుత్వే భాగాసిద్ధిః కూటస్య హేతుత్వే స్వరూపాసిద్ధిరిత్యాలో
చ్యనిష్కర్షమాహ అనుమితిజనకత్వమితి సాధ్యాభావవదవృత్తిధూమవత్త్వవానయం దేశ ఇతి విశిష్టవైశిష్ట్యావగాహిబుద్ధితావచ్ఛేదకకార్య
తానిరూపితకారణతాయాం ప్రసిద్ధస్యావ్యభిచారపదార్థావచ్ఛిన్నహేతువిషయతాఘటితధర్మావచ్ఛిన్నత్వస్యాభావః సాధ్యమిత్యర్థః। సాధ్యతావచ్ఛే
దకకోటౌ అవ్యభిచారపదార్థావచ్ఛిన్నత్వనివేశే తు కేవలం భేదః స్యాదతస్తద్విశేషణం। ఘటితపదం పర్యాప్త్యనివేశస్ఫోరణాయ। అత్ర హేతుపదం సాధ్యా
దావేవ సాధ్యాభావవదవృత్తిపర్వతో వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యత్ర వహ్నివ్యాప్యధూమవాన్ వహ్న్యభావవదవృత్తిపర్వత ఇత్యాకారకపరామర్శనిష్ఠా
నుమితిజనకతాయాం ధర్మితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిషయతావిధయా అవ్యభిచారపదార్థావచ్ఛిన్నవిషయతాఘటితధర్మావచ్ఛిన్నత్వసత్త్వేన బాధః అతస్సా
ధ్యతావచ్ఛేదకకోటౌ హేతుపదం। నిరుక్తస్థల ఏవ నిరుక్త - - కూటస్య హేతుత్వే స్వరూపాసిద్ధిరతో హేతుతావచ్ఛేదకకోటౌ హేతుపదం। ఏవం చ

తాదృశజనకతాయాం వ్యభిచారపదార్థావచ్ఛిన్నప్రకారవిషయత్వాభిన్నత్వసత్త్వేఽపి తాదృశపదార్థావచ్ఛిన్నహేతువిషయతావచ్ఛిన్నత్వాభావవత్త్వేనాభావాత్
నస్వరూపాసిద్ధిరితి। నచ హేతుపదనైవేశ్యేఽపి వహ్న్యభావవద్వృత్తిధూమవన్మహానసకాలీనపర్వతో వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యావిష్ఠలియామనుమితిజనకతాయాం
బాధో దురవార ఏవేతి వాచ్యం। అవ్యభిచారపదార్థావచ్ఛిన్నహేతువిషయతానిరూపితపక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిషయతాసు ఘటితధర్మావచ్ఛిన్నతాభా
వస్యైవ సాధ్యతావచ్ఛేదకత్వవివక్షణేనాదోషాత్। నచ తథాపి పర్వతో వహ్నిమాన్ వహ్న్యభావవద్వృత్తేరిత్యాదౌ హేతుతావచ్ఛేదకపర్యాప్తస్య వ్యాప్తిత్వపక్షే హే
తువ్యాపకవహ్నిసమానాధికరణావృత్తివహ్న్యభావవద్వృత్తిత్వరూపహేతుతావచ్ఛేదకవదాపన్నవర్తిత్వాకారకనిర్ధర్మితావచ్ఛేదకపరా
మర్శజనకతాయాం బాధో దుర్వారః తస్యాసాధ్యసమానాధికరణావృత్తిహేతుతావచ్ఛేదకరూపావ్యభిచారపదార్థావచ్ఛిన్నహేతువిషయ
తానిరూపితపక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిషయత్వసత్త్వాదితి వాచ్యం। పర్యాప్తిం వినైవ అవ్యభిచారపదార్థమాత్రప్రకారత్వప్రయుక్తవిషయతానిరూపితహేతువి
షయతానిరూపితపక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిషయతాసు ఘటితధర్మావచ్ఛిన్నతాభావస్య సాధ్యతావచ్ఛేదకత్వవివక్షణాన్నదోషః। నచ తథాపి పర్వతపక్షక
వహ్నిసాధ్యకవహ్న్యభావవదవృత్తిహేతుకస్థల ఏవ హేతువ్యాపకవహ్నిసమానాధికరణావృత్తివహ్న్యభావవదవృత్తిత్వవద్వహ్న్యభావవదవృ రావ
త్తిమాన్ పర్వత ఇత్యాకారకధర్మితావచ్ఛేదకపరామర్శజనకతాయాం వ్యాప్తిధర్మితావచ్ఛేదకీభూతావ్యభిచారపదార్థమాత్రపర్యాప్త
ధర్మితావచ్ఛేదకతాత్మకవిషయతానిరూపితహేతువిషయతానిరూపితపక్షవిషయతాసు ఘటితధర్మావచ్ఛిన్నత్వసత్త్వాద్బాధో దురవార ఏవేతి వాచ్యం

ధూమవాన్ హేతువిషయతాయామపి

అవ్యభిచారపదార్థవిషయతాయాం ధర్మితావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకత్వవివక్షణేऽప్యనుపపత్తిః। సాధ్యాభావవదవృత్తి ధూమవాన్ పర్వతో వహ్నిమానితి
ధూమాదితాదృశస్థలీయానుమితిజనకతాయాముక్తసాధ్యాభావవద్వృత్తిత్వాదేర్దుర్వారత్వాదితి వాచ్యం। ధర్మితావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకత్వేన విశేషణాత్ప్ర-
దోషః। నన్వత్రైవ పూర్వోక్తదోషవారణసంభవే హేతుపదమనర్థకమ్ ఇతి వాచ్యం। హేతుసమానాధికరణాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకసం-
బంధతావచ్ఛేదకతావచ్ఛిన్నావ్యభిచారపదార్థతయా తదవచ్ఛిన్నసామానాధికరణ్యవిషయతాయా ఏవ తద్ధర్మావచ్ఛిన్నత్వస్యైవానుమితిజనకతాయాం
సత్త్వేన బాధః స్యాదతో హేతుపదమావశ్యకమ్। న చ ధూమవిశిష్టవాన్ ధూమాదితాదృశే హేతుపదస్య తథాపి బాధో దుర్వార ఏవేతి వాచ్యం। ఉక్త-
స్థలే ఉపనయాత్మకతదనుమితిప్రయోగస్యైవ ప్రామాణికత్వాత్। యథాకథంచిదనుమితిప్రయోగస్య ప్రామాణికత్వే వ్యాప్తివిశేష్యతా-
నిరూపితత్వవిశేషణేనైతద్దోషవారణం సంభవతీతి ధ్యేయమ్। కేచిత్తు వహ్న్యభావవదవృత్తిః పర్వతవృత్తిః ధూమహేతుకసిద్ధాంతవ్యాప్తివ్యక్తిగ్రాహకప-
రామర్శీయావ్యభిచారపదార్థనిష్ఠధర్మితావచ్ఛేదకతాఖ్యవిషయతామాదాయ బాధవారణీయహేతువిషయతేతి। న చ వహ్నిమదవృత్తిహేతుక-
వహ్నిసాధ్యకసిద్ధాంతవ్యాప్తిగ్రాహకపరామర్శీయావ్యభిచారపదార్థనిష్ఠధర్మితావచ్ఛేదకతాఖ్యవిషయతామాదాయ తద్దోషతాదవస్థ్యమి-
తి వాచ్యం। ధర్మితావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకత్వేనావ్యభిచారపదార్థనిష్ఠవిషయతాయా విశేషణీయత్వాత్। న చ వహ్నిమదవృత్తిపర్వతపక్షక-
పరామర్శీయావ్యభిచారవిషయతాయాం ధర్మితావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకత్వవిశేషణేనైవ వారణసంభవే హేతువిషయతోపాదానం వ్యర్థం

గా।పం।టీ।జా। మితివాచ్యం। వహ్నిమదన్యావృత్తిత్వవిశిష్టహేతుకపరామర్శీయసిద్ధాంతవ్యాప్తిఘటకీభూతాధికరణావిషయతానిరూపితహేతుతావచ్ఛేదకావచ్ఛి
న్నవిషయతామాదాయ తద్దోషవారణాయ ప్రకృతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిశేష్యతానిరూపితవిషయతాయాః ప్రవేశనీయతయా తల్లాభాయైవ హేతుప
౭ దమిత్యాహుః॥ ఏతేన వహ్నిమదన్యావృత్తిత్వావచ్ఛిన్నహేతుకపరామర్శీయనిరుక్తధర్మితావచ్ఛేదకతామాదాయ దోషవారణాయ హేతుతావచ్ఛే
దకతాపర్యాప్త్యధికరణధర్మావచ్ఛిన్నవిషయతాయా హేతువిషయతాపదేన వివక్షణీయత్వోక్తిః శంకాసమాధానయోరవకాశ ఇత్యాహుః॥ నాపి
ద్వాదిరితి। ఆదిపదేన వ్యభిచారపరిగ్రహః। కేవలాన్వయివృత్తిత్వవిశిష్టాయాః కృత్స్నేన ఆకాశాభావస్య కేవలాన్వయిత్వాపత్తిబాధః ఏవం కేవలాన్వ
యిత్వోపలక్షితదర్శితాభావస్య సత్త్వే పసత్వాపత్తేః శ్రోతాద్యర్థవ్యభిచారః। మూలమాథురీం తు వ్యాప్తిపదార్థస్యైవ లక్షణత్వం వ్యాప్తిపదార్థశ్చ వ్యాప్తిపద
ప్రతిపాద్యతావచ్ఛిన్న ఇతి తన్న తేన కోఽపి దోష ఇతి దిక్। వస్తుతస్తు కేవలాన్వయిత్వగ్రహకాలీనసాధ్యాభావవదవృత్తిత్వావచ్ఛిన్నహేతువిషయతాశాలి
న్యనిశ్చితనవృత్తిత్వాదితి వయనిశ్చితో హేతురపి సర్యః॥ కేచిత్తు కేవలాన్వయిన్యభావాదితి లక్ష్యే కేవలాన్వయిత్వజ్ఞానకాలీనానుమితేః పూర్వం తత్తద
వ్యభిచారగ్రహాభావాత్ తత్తద్వ్యభిచారాగ్రహానుత్తరతాపదితి పర్యవసితో హేతుః। అత్రోభయసాధ్యేఽత్యంతాభావస్య ప్రతియోగిత్వే సంవ
తదవచ్ఛేదకతావిభావరూపకేవలాన్వయిత్వగ్రహదశాయామపి అవ్యభిచరితత్వగ్రహసంభవాదసిద్ధిరితి వ్యక్తహేతావాధేయతాసంబంధావ
చ్ఛిన్నాభావాధికరణత్వరూపకేవలాన్వయిత్వగ్రహదశాయాం తదగ్రహాత్ కేవలాన్వయిత్వపదస్యావ్యభిచరితత్వవిరోధిప్రమితిపరత్వాద్దోషాం

భావాదిత్యత్రాహుః ॥ విధితో అవ్యాప్యవృత్తిసాధ్యకేతి । అథ గురుధర్మస్యాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదకత్వమతే గురుధర్మావచ్ఛిన్నసాధ్యకసద్ధేతావవ్యాప్తివారణా
య సాధ్యాభావపదే స్వసాధ్యవ్యాపకతావచ్ఛేదకతాపర్యాప్తి-తద్ధర్మావచ్ఛిన్నాభావస్యైవ వివక్షణీయతయా కపిసంయోగత్వస్య వ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వవిరహేణ తేనై
వ కపిసంయోగాభావవారణాసంభవాత్ తద్గ్రంథావతరణాసంభవాత్ । న చ వ్యాపకతాశరీరే ప్రతియోగివైయధికరణ్యవిశేషణాసత్త్వాదవతరణాసంగతిరితి వా
చ్యం । ప్రతియోగివైయధికరణ్యవిశేషణప్రయోజనస్యైవ ప్రయోజనకతాయా ఇతి చేదత్రాహుః । పూర్వోక్తస్థలావ్యాప్తివారణాయ తు తావచ్ఛేదకసంబం
ధానుయోగిత్వస్యాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదకసాధ్యతావచ్ఛేదకవత్త్వరూపస్య వ్యాప్యతాశరీరే వ్యాప్యవృత్తిభావాదితి గ్రంథేనైవ వక్ష్యతి
మాణతయా నైతాదృశవివక్షామనుసారసంమతేతి నావతరణాసంగతిరితి । కేచిత్తు సంయోగేన ద్రవ్యస్యావ్యాప్యవృత్తితామతే సాధ్యతావచ్ఛేదక
సంబంధఘటితవ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వోపలక్షిత-తద్ధర్మావచ్ఛిన్నసంయోగేన ద్రవ్యసాధ్యకసద్ధేతావవ్యాప్తివారణాయ ప్రతియోగివైయధికరణ్యఘటి
తవ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వస్యైవ వివక్షణీయతయా తస్య వ్యాప్యవృత్తిసాధ్యతావచ్ఛేదకవిశిష్టతయా నావతరణాసంగతిరితి ప్రాహుః । వస్తుతస్తు
కంబుగ్రీవాదిమాన్నాస్తీతి వాక్యస్య ప్రామాణ్యాభ్యుపగమేన గురుధర్మస్యాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వస్యావశ్యకతయా నైతాదృశవివక్షావ
సర ఇతి నాసంగతిరితి తత్త్వం ॥ నన్వత్రావ్యాప్యవృత్తిసాధ్యకహేతావవ్యాప్తిరిత్యేవాస్తు కిం సత్త్వ ఇత్యాదినా అవచ్ఛేదకవిధేయభావస్తత్త్వావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకా
వచ్ఛేదనవిధేయస్యాప్యయ ఇతి తత్త్వస్య కపిసంయోగిసంయోగేన ఘటితత్వాదిత్యత ఆహ ప్రథమలక్షణాసత్త్వాప్త్యనవకాశాత్ సత్త్వే దానుపాదానే

ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకీభూతహేతుతావచ్ఛేదేనావ్యాప్తిరూపవిధేయాన్వయస్యబాధితతయాతద్వారణాయఉక్తవదధానాత్।నచపూర్వోక్తహేతౌసత్తాశ్రా
యతావచ్ఛేదకైక్యోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకానాక్రాంతత్వేపిపూర్వోక్తహేతౌద్రవ్యత్వసంయోగేనగగనరూపహేతౌరుద్దేశ్యతావచ్ఛేదకాక్రాంతత్వేనావ్యాప్తిప్ర
౮ సక్త్యాబాధవారణమశక్యమితివాచ్యం।సత్త్వదస్యహేతుతావచ్ఛేదకసంబంధేనవృత్తిమత్తరతయాతద్దోషవారణసంభవాత్।అత్రేకపిసంయో
గాభావసాధ్యకసమవాయినగుణత్వహేతుకస్థలేనిరుక్తహేతౌరుద్దేశ్యతావచ్ఛేదకాక్రాంతత్వేనసాధ్యాభావవతిద్రవ్యేగుణత్వరూపహే
తోరవృత్తిత్వేనావ్యాప్త్యప్రసక్త్యాబాధవారణమశక్యం।అవ్యాప్యవృత్తిసాధ్యంయత్రాధికరణేతత్రసత్వర్తమానోయోహేతురితివ్యుత్పత్త్యా
సాధ్యనిష్ఠావ్యాప్యవృత్తితానిరూపకాధికరణవృత్తిహేతుతావచ్ఛేదేనావ్యాప్తిరిత్యర్థాత్పూర్వోక్తహేతౌసాధ్యస్యోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకానాక్రాం
తతయాన్వయమనుపపత్తిరితివాచ్యం।నాపావ్యాప్యవృత్తిసాధ్యకేహేతురితివ్యుత్పత్తిబలాత్సప్తమ్యాఅవృత్తిత్వార్థకపుల్లింగసత్త్వదంవర్ణ్యమితివాచ్యం।
సప్తమ్యాఅవృత్తిత్వమేవార్థఃవృత్తిరాభావేయసత్త్వదంసార్థకమితి।కించసప్తమ్యానిరూపితత్వమేవార్థఃసత్త్వదస్యవృత్తిమత్త్వమర్థః।యథాభూతలేవ
ర్తతేఘటఇత్యాదౌసప్తమ్యానిరూపితత్వమేవార్థఃతథాత్రాపీతిభావః।నచతథాపిపూర్వలక్షణేయత్రయాదృశదోషముపపాద్యలక్షణాంతర రావ
ప్రణయనంతత్రలక్షణాంతరస్యాపియాదృశదోషవారకత్వమితిసంప్రదాయాత్కపిసంయోగాభావవాన్ద్రవ్యత్వాదిత్యాదౌసాధ్యాభావ
వతిద్రవ్యేహేతోర్వృత్తేరవ్యాప్తిసత్త్వేనాన్వయానుపపత్తివిరహేపిసంప్రదాయవిరోధాపత్తిః।ఉత్తరలక్షణేనావారణాదితి।నచవ్యతిరేకిత్వేనా

అవ్యాప్యవృత్తిపదేన దేశానవచ్ఛిన్నవృత్తికభిన్నస్యైవ వివక్షణాన్నాయమనుపపత్తిరితి వాచ్యం। తథా సతి రూపసత్త్వాదిదేశానవచ్ఛిన్నవృత్తికత్వేన రూ

పవద్దేశవృత్త్యభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకకోటౌ ప్రవేశాన్నిరుక్తాద్దేశవృత్త్యభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకాక్రాన్తత్వమితి న దోష ఇతి వాచ్యం। తథా సతి ఘటత్వఘటాకాశసంయోగాద్యుభయా

భావవాన్ గగనత్వాదిత్యత్రోక్తదేశవృత్త్యభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకాక్రాన్తత్వేఽపి ప్రథమలక్షణస్యావ్యాప్త్యభావేన వాచ్యప్రామాణ్యోపపత్తేర్దురుద్ధరత్వాత్। న చ నవ్యాప్యవృత్తిరవ్యా

ప్యవృత్తిరితి వ్యుత్పత్త్యా నిరవచ్ఛిన్నవృత్తికభిన్నస్యైవావ్యాప్యవృత్తిపదార్థత్వేన పూర్వోక్తహేతో రుక్తదేశవృత్త్యభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకాక్రాన్తత్వాభావేన సంప్రదాయ

విరోధ ఇతి వాచ్యం। తథా సత్యపి కపిసంయోగీ సత్త్వాదిత్యాదావవ్యాప్తిసత్త్వేఽపి ద్వితీయలక్షణస్య వారణోక్తసత్త్వేఽప్యుక్తదేశవృత్త్యభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకాక్రాన్తత్వే

న సంప్రదాయవిరోధతాదవస్థ్యాత్। న చ సత్త్వాదేరవ్యాప్తిమత్త్వవివక్షణేన నాయమనుపపత్తిరితి వాచ్యం। తథా సత్యపి బహ్వీచ్ఛానవిషయతావాన్మే

యత్వాదిత్యాదౌ మహాప్రళయావచ్ఛేదేన సాధ్యాభావవతి పరమాణ్వాదౌ హేతోస్సత్త్వాత్ప్రసక్తావ్యాప్తేర్ద్వితీయలక్షణేన వారణాన్నిరుక్త

దోషతాదవస్థ్యాత్। న చ బహ్వీచ్ఛానవిషయతాయా దేశానవచ్ఛిన్నవృత్తికత్వేన స్వరూపసాధ్యక పృథివీత్వహేతోరసంగ్రహ ఇతి చేత్ ఉక్తపక్షా

దేన స్వరూపాభావవతి హేతోస్సత్త్వేనావ్యాప్తేర్ద్వితీయలక్షణేన తత్సార్వ వారణేన యోగాది ఇష్టాపత్తేరితి చేదత్రాహుః। అత్ర అవ్యాప్యవృత్తిసాధ్యక

సద్ధేతుపదేన అవచ్ఛిన్నవృత్తిసాధ్యకసాధ్యవదవ్యాప్యవృత్తిత్వరూపవ్యాప్తిమత్త్వాత్తి మద్ధేతోరేవ వివక్షణాన్నోక్తదోషాణామవకాశ ఇతి। సాధ్య

వదవ్యాప్యవృత్తిత్వరూపవ్యాప్తిమత్త్వాత్తి మద్ధేతావవ్యాప్తిరిత్యుక్తే వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదావవ్యాప్త్యభావేన వాచ్యప్రామాణ్యోపపత్త్యావ్యా

ప్యవృత్తి, తత్త్వాది సాధ్యవదవ్యాప్యవృత్తిత్వరూపవ్యాప్తేరుక్తదేశవృత్త్యభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకకోటౌ ప్రవేశే సంయోగీ సత్త్వాద్వ్యాపకసంయోగాభావవాన్ ద్రవ్యత్వాదిత్యత్ర

అవ్యాప్యవృత్తిసాధ్యకసద్ధేతుపదేన సాధ్యవదవచ్ఛిన్నవృత్తి సాధ్యకసాధ్యవదవ్యాప్యవృత్తిత్వరూపవ్యాప్తిమత్త్వాత్తి మద్ధేతోరేవ వివక్షణాన్నోక్తదోషాణామవకాశ ఇతి

గ।పం।కే।౫ పూర్వలక్షణే అవ్యాప్తిసత్త్వాదుత్తరలక్షణే నానాధికరణకేషు ప్రదాయవిరోధ ఇతి తన్నివేశః। వృత్తిమత్వాన్నివేశేపి సంయోగిగగనాదివాత్రిదానవ్యాప్త్యవృత్తిసంధ్యేతి తత్ర
దిసత్త్వాదవ్యాప్త్యభావేన బాధితార్థమోహకతయా వా శ్రాప్రామాణ్యాపత్తిరితి నకోపి దోష ఇతి ప్రాహుః। అత్రావ్యాప్యవృత్తిసాధ్యకసద్ధేతుపదేన సాధ్య
౯ నిష్ఠావ్యాప్యవృత్తితానిరూపకాధికరణావృత్తిమద్ధేతోరేవ వివక్షణే నానుపపత్తిః। నన్వేవం పూర్వోక్తరీత్యా గగనాభావవిరోధ ఇతి వాచ్యం। తథాపి సం
యోగాద్యభావసత్త్వాధికరణాభావేన నానాత్వాన్నిరుక్తే మతే ద్వితీయలక్షణే వ్యాప్యవృత్తిసాధ్యకసద్ధేతుసామాన్యేప్రసక్త్యావ్యాప్తేః తృతీయలక్షణే నానా —
వారణే తత్ర సంయోగాభావస్యాత్యాదినా విధిత్సితోపాత్తత్వాదవతరణం విరుధ్యేత। న చ పూర్వలక్షణే యత్ర యత్రావ్యాప్తిస్తత్ర సర్వత్రోత్తరలక్షణేన వా
రణే ఇతి నియమః। కిన్తు పూర్వలక్షణే యత్రావ్యాప్తిస్తత్రోత్తరలక్షణేన వారణేయమేవ నియమః। ఏవం చ తృతీయలక్షణస్య నిరుక్తసద్ధేతుసామాన్యే ల
క్షణసమన్వయాసంభవేపి నావతరణాసంగతిరితి వాచ్యం। తథాపి ప్రకృతేపి సద్ధేతుసామాన్యే ప్రథమలక్షణాప్రసక్త్యావ్యాప్తేర్ద్వితీయలక్షణేనా వార
ణేపి నిరుక్తసద్ధేతుతావచ్ఛేదకయత్కించిద్ధేతౌ లక్షణసమన్వయసంభవాత్ కృత్స్నశ్చిత్తిరితత్ప్రయుక్తాఉరుచరణాః। కిం చ తృతీయేపి సంయోగాభావవాన్ ద్రవ్యత్వాదినా పూ
ర్వోక్తదోషవారణాయాపి అవ్యాప్యవృత్తిత్వాదేః తేజ-వహ్నావయం భిన్నావ్యాప్యవృత్తిసాధ్యకసద్ధేతుతావచ్ఛేదేనావ్యాప్తిరితి పూర్వోక్తనకోపి దోష ఇత్యాహుః॥ రా:
సాధ్యవత్త్వాగ్రహావిరోధితా ఇ యాదృశసంబంధేన సాధ్యాభావాధికరణతాయాం వక్ష్యమాణతయా కేపిసంయోగవత్త్వేన సంప్రతి నిరవచ్ఛిన్న
విశేషణతాసంబంధేన కేపిసంయోగాభావవత్త్వజ్ఞానస్య ప్రతిబంధకతాయా మతే తేన సంబంధేన సాధ్యాభావాధికరణం గుణాదిరేవేత్యవ్యాప్త్యనవకాశః
ఇరుక్తసద్ధేతుతావచ్ఛేదేనావ్యాప్త్యప్రసక్త్యా

అవ్యాప్యవృత్తిత్వజ్ఞానస్యోత్తేజకత్వం హ్యావశ్యకం తత్స్వరూపసంబంధేన ఉత్తేజకాభావవిశిష్టసంయోగాభావవత్త్వజ్ఞానస్య ప్రతిబంధకతయా తేన -
సంబంధేన సాధ్యాభావాధికరణమేతద్వృక్షస్స్యాదవ్యాప్యవృత్తిత్వస్యాపి వహ్నౌ సత్త్వాదవ్యాప్తిరితి తాత్పర్యేణ హేతూక్తం। న సాధ్యాభావాంశే వైయర్థ్యమితి।
యథా సంశవిశేషణవైయర్థ్యమిత్యర్థః। అయమాశయః। యాదృశవిశేషణవిశిష్టాభావాప్రసిద్ధపదార్థస్య లక్షణత్వం వారయితుం యదుపాత్తం తాదృశపదా
ర్థమధ్యే యాదృశవిశేషణానత్వే అతిరిక్తపదార్థానాం విశేషణవిశిష్టాభావాప్రసిద్ధానాం అలక్షణత్వం తదా తాదృశవిశేషణస్యైవ వైయర్థ్యం
ఏవం చ సాధ్యాభావాంశే భావేపి వృత్తిధారయప్రక్షేపే అతిరిక్తపదార్థానాం విశేషణవిశిష్టాభావాప్రసిద్ధానాం లక్షణత్వసంభవాత్ వైయర్థ్య
మితి భావః। యత్తు స్వప్రతియోగికత్వస్వసామానాధికరణ్యోభయసంబంధేన సాధ్యవిశిష్టస్యాప్యసాధ్యవద్భిన్నపదార్థతయా కర్మ
ధారయప్రక్షేపాపి వ్యాప్యతానిత్యాహుః। తచ్చింత్యం। స్వప్రతియోగికత్వాంశే వైయర్థ్యాపత్తేః। చేష్టాపత్తిః। గగనాభావస్యాపి సాధ్యవద్భిన్నత్వ
విరహేణైవ వారణే సాధ్యాంశే వైయర్థ్యాపత్తేః। సంబంధాభావఘటకతయా భేదప్రతియోగితావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకసంసర్గతయా వా స్వ
ప్రతియోగికత్వఘటకస్యాపి వైయర్థ్యమితి వాచ్యం। తథా సతి ప్రయోజనకవిశేషణాంతరప్రక్షేపణమంతరేణైవ సాధ్యపదసార్థక్యేన
సప్రమీతత్స్వరూపాదరణస్యైవ్యంగత్యాత్। అసంభవ ఇతి। నను సాధ్యవత్త్వగ్రహవిరోధితానియామకసంబంధేన సాధ్యాభావాధిక
రణతాయా వివక్షితత్వే కాలికసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకే- ఆకాశాభావాభావే సాధ్యే అత్తేతాదృశహేత్వాలక్షణాసమన్వయ

సంభవాదసంభవోక్తిరనుచితేతి చేన్న। ఇదానీం స్వరూపసంబంధేనాధికరణత్వవివక్షేత్యాశయాత్। అతఏవోక్తధర్మాణామితి। అధికరణభేదాం అభావభేదా న్నియామకా ఇతి వదతాపి నైతల్లక్షణకర్తా అపి తు ప్రతియోగిసామానాధికరణ్యప్రతియోగివైయధికరణ్యవ్యాప్యవృత్తిత్వావ్యాప్యవృత్తిత్వరూపా యే
౧౦ చత్వారో ధర్మాః తేషాం సమావేశానుపపత్తిరవ్యాప్యవృత్త్యభావేత్యాప్యవృత్త్యభావస్యైవాధికరణభేదేన భేద ఇతి వదతాపి ఏతల్లక్షణకర్తృత్వేన దీధితికారస్సంమతః అన్యథా అస్య చతుర్ణామేవ ధర్మాణాం భేదకత్వభంగే సంవిరుద్ధత్వేతి భావః। నను గుణత్వసామానాధికరణ్య గుణత్వాభావసామానాధికరణ్యరూపవిరుద్ధధర్మాధ్యాసాద్గగనాభావస్య పృథివీకరణభేదేన భేద ఉభయవాదిసిద్ధః తయోరవిరుద్ధత్వే వ్యాప్యవృత్తిత్వాదీనామపి వృత్తిమానానాం తత్త్వే అవిరోధ సంభవేన కపిసంయోగాభావస్యాపి భేదాసిద్ధిప్రసంగః తథా చ అభావభిన్నమాత్రస్యైవాధికరణభేదేన భేద ఇత్యభిప్రేతార్థ ఇత్యాహ అథ వేత్యాదినా। సాధ్యాభావపదమితి। సాధ్యాభావేత్యత్ర సాధ్యపదమిత్యర్థః। తేన విలక్షణానుయోగితాకాభావ ఏవాభావపదమిత్యుత్తరగ్రంథాసంగతిరితి దూషణమపాస్తం। తత్ర వైలక్షణ్యం చ సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వరూపమితి ద్వయం। ఉభయత్ర విలక్షణేత్య స్య సాధ్యనిష్ఠప్రతియోగితానిరూపకసంబంధనిష్ఠానుయోగితా ద్వయం విలక్షణేత్యర్థ ఇతి వ్యాఖ్యానం తత్తుచ్ఛం। ఉభయత్ర విలక్షణానుయోగితా రాంచ కాభావస్య నిష్ఫలత్వాత్। నను శుద్ధానుయోగితాసంబంధేన సాధ్యవిశిష్టవత్త్వరూపవృత్తిత్వాద్వైతయోర్విశేషితత్వావ్యాప్తివారణమేవ తత్ఫలమితి వాచ్యం। సంబంధనిష్ఠానుయోగితానిరూపితప్రతియోగితాయాం తాదాత్మ్యసంబంధావచ్ఛిన్నత్వస్యాప్రమాణాభావేన తాదృశప్రతియోగితా

సహచరితత్వావచ్ఛిన్నభావసామానాధికరణ్యలక్షణాగమనాసంభవాదవ్యాప్తేశ్చ న సమసంగతమిత్యపి చేత్రాహ ఏకకాలికసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకోభావ(సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నత్వాభా)
వస్యాభావే సాధ్యత్వేత్యత్ర తాదృశహేతావప్యవ్యాప్తిసంబంధేన సాధ్యాభావాధికరణాంకాలవ ఏవేతి తత్ర లక్షణాగమనాదవ్యాప్తిసంభవేన హి తద్యుక్తాత్ర తత్సంబంధప్రతియోగి
తాయాం సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నత్వాదివిశేషసంభవాసంగతేః నిరుక్తస్థలే లక్షణాగమనే సంభవాత్ ఉపాధ్యసంభవవృత్తిధర్మావచ్ఛిన్నత్వే సప్రతియోగితావిశేషణే సాధ్య-
యాం సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నత్వవిరహాదేవావ్యాప్తివారణాసంభవాత్ । అవ్యాప్త్యాపత్తేరితి । అత్ర యద్యప్యుభయాభావమాదాయాసంభవవా
రణాయ సాధ్యమాత్రనిష్ఠప్రతియోగితాకాభావవివక్షణేపి పూర్వక్షణావృత్తిత్వవిశిష్టసాధ్యాభావమాదాయాసంభవ ఏవ వక్తుముచితః । తథాపి దర్శి
తాభావస్య సాధ్యవత్యవ్యాప్యవృత్తిత్వేన విరుద్ధధర్మాధ్యాస ఏవాలీక-ఖ్యాపనాకారేణాలక్షణాసమన్వయసంభవాత్ । కే-చిత్తు నిరుక్తవిశిష్టాభావీయప్రతి
యోగితాయాం విశేషణవిశేష్యోభయపర్యాప్తత్వే సాధ్యమాత్రనిష్ఠత్వవిశేషణాదేవ తద్వారణాదవ్యాప్తేః కథనమిత్యాహుః ॥ వస్తుతస్తు విషయితా
సంబంధేన ఘటాదిసాధ్యక-నిత్యజ్ఞానత్వరూపహేతౌ లక్షణాసమన్వయః । జ్ఞానే విషయితాసంబంధేన సర్వస్యాపి సత్వాదితి రీత్యాప్యనుపపత్తిరితి
ధ్యేయం । కాలికసంబంధేన ప్రవృత్త్యభావాదితి । న చ సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధేన సాధ్యవత్తాజ్ఞానే ప్రతిప్రవత్త్వరూపసాధ్యాభావనిష్ఠసమవాయ
సంబంధావచ్ఛిన్నప్రకారతాశాలిజ్ఞానే స్యాప్రతిబంధకతయా తాదృశసంబంధోపాదానే తద్విశేషణాత్ తద్వత్తేన సంబంధేన సాధ్యాభావాధికరణాంగగనాదిక-
మేవేతి న దోష ఇతి వాచ్యం । ప్రవృత్త్యప్రకారకప్రమావిశిష్టప్రవృత్త్యభావస్య కాలికసంబంధేన సాధ్యత్వే కాలత్వరూపహేతావవ్యాప్త్యా తాదవస్థ్యాత్ । న చ స్వవి
శిష్టసాధ్యవత్తాప్రసంప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకప్రకారతావచ్ఛేదకసంబంధేన సాధ్యాభావవత్త్వమిత్యత్ర స్వపదార్థసాధ్యాభావపదార్థయోరైక్యాద్విరూపసం
బంధేన ప్రవృత్త్యప్రకారకప్రమావిశేష్యత్వరూపసాధ్యాభావప్రకారక-జ్ఞానే స్వసాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధేన ప్రతికృతసాధ్యవత్తాజ్ఞానే అప్రతిబం
ధకతయా సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావమాదాయలక్షణాసమన్వయసంభవ ఇతి వాచ్యం । సాధ్యవత్తాజ్ఞానప్రతిబం

ధకతావచ్ఛేదకీభూతసాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావత్వావచ్ఛిన్నప్రకారతావచ్ఛేదకసంబంధేనాభావవత్త్వా
యావిశిష్టతత్తాపత్తేః। తత్ర స్వనిష్ఠప్రకారతావచ్ఛేదకసంబంధేన స్వాధికరణత్వమితి యది నివేశ్యతే తదా స్వపదార్థఘటకతాయాం సాధ్యతావచ్ఛేదక
౧౧ సంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావత్వవిశిష్టత్వాపన్నవైయర్థ్యశంకా। యది నిరుక్తప్రకారతావచ్ఛేదకసంబంధేన సాధ్యాభావవత్త్వం నివేశ్యతే తదా ని
రుక్తసాధ్యకస్థలే ద్రవ్యత్వప్రకారకప్రమావిషయత్వరూపసాధ్యాభావమాదాయావ్యాప్తిరితి సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధనివేశసార్థక్యాదితి చేదప్ర
నుపపత్తిః। అత్రాహుః। సమనియతమాత్రవృత్తిహేతుకస్థలేऽపి పరంపరాసంబంధేన సాధ్యాభావవత్త్వస్య హేతుమతి సత్త్వేన లక్షణాసమన్వయాసంభవేనా
వ్యాప్తిరిత్యసంగతం। పరంపరాయాస్సంబంధత్వే మానాభావ ఇతి వాచ్యం। స్వాశ్రయాశ్రయత్వసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకజ్ఞానత్వాభా
వస్య సాధ్యతాయామవ్యాప్త్యాపాదనాదితి చేన్న। పరంపరాయాః ప్రతియోగితావచ్ఛేదకసంబంధత్వేऽప్యధికరణతానియామకతానంగీకారేణా
వ్యాప్తిపదస్య సంభవపరత్వేన బాధకాభావాత్। సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధేన సాధ్యవత్త్వజ్ఞానే ప్రతీతి। అత్ర స్వపదం సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నాభా
వపరం। తథా చ సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రకారతానిరూపితపక్షతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవిశేష్యతాశాలిబుద్ధిత్వావచ్ఛిన్నప్ర రామ
తిబంధకతానిరూపితప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకీభూతసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావత్వావచ్ఛిన్నప్రకారతావచ్ఛేదకసంబంధ
ఇతి నిష్కర్షః। అత్ర ప్రకారతాయాం సాధ్యనిష్ఠత్వవిశేషణదానే ఘటత్వాభావవాన్ పటత్వాదిత్యత్ర కాలికసంబంధావచ్ఛిన్నఘటత్వాభావనిష్ఠప్ర

దకతద్వ్యాప్య

కాలిక-సంబంధేనాపి సంయోగేన ధూమ-సత్త్వాదవ్యాప్తివారణాయ సాధ్యవత్త్వప్రవృత్తితాఘటక-నిరుక్త-సంబంధేన సాధ్యాభావవత్తాయాం విశేషణీయతయాం
ఘటకాలికసంబంధోపేతాదృశస్థితిమహాకాలాసంయోగిత్వవిశిష్టేతి।
రూపసంబంధావచ్ఛిన్నప్రకారతాశాలిబుద్ధింప్రతి కాలిక-సంబంధేన ఘటత్వవత్తాజ్ఞానం ప్రతిబంధకం తథా చ ప్రతిబంధక-తావచ్ఛేదక-ధూమత్వకాలిక-సం
బంధేన సాధ్యాభావాధికరణే పటే హేతోర్వృత్తేరవ్యాప్తిరతస్సాధ్యనిష్ఠేతి। సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నఘటత్వాభావస్యైవ సాధ్యతాపన్నావ్యాప్తిః। సా
ధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వమపి నివేశనీయం అన్యథా కాలిక-సంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాక-ఘటత్వాభావత్వేన సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నఘ
టత్వాభావావగాహిబుద్ధినిష్ఠప్రతిబధ్యతానిరూపితప్రతిబంధక-తావచ్ఛేదక-ప్రకారతావచ్ఛేదకసంబంధః పూర్వవత్కాలిక-సంబంధ ఏవ తేన
సంబంధేన సాధ్యాభావాధికరణే హేతోర్వృత్తేరవ్యాప్తిః। న చ భ్రమాన్యవృత్తిత్వేన ప్రతిబధ్యతాయాం విశేషణీయత్వాన్నాయం దోష ఇతి వా
చ్యం। ఘటాన్యత్వవిశిష్టప్రమేయవాన్ కాలత్వాదిత్యాదౌ సాధ్యాభావస్య యః కాలిక-సంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావస్సోపి ఘటా
న్యత్వవిశిష్టప్రమేయః   తేన సంబంధేన సాధ్యాభావాధికరణే హేతోర్వృత్తేరవ్యాప్తిః
స్యాదతస్సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నేతి। అత్ర సాధ్యనిష్ఠప్రకారతాయాం సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నత్వానివేశే మహాకాలాసంయోగిక-
త్వవిశిష్టకాలిక-సంబంధేన కాలిక-సంబంధావచ్ఛిన్నఘటాభావే సాధ్యే మహాకాలత్వహేతావవ్యాప్తిః స్వరూపసంబంధేన సాధ్యవత్తాజ్ఞానం
ప్రతి కాలిక-సంబంధేన తదభావవత్తానిశ్చయస్య ప్రతిబంధకతయా తేన సంబంధేన సాధ్యాభావస్యాధికరణే మహాకాలే హేతోర్వృత్తేః। తన్నివేశే
తు స్వరూపసంబంధస్యైవ తాదృశత్వేనావ్యాప్త్యనవకాశాత్। కించిత్తు కాలిక-సంబంధావచ్ఛిన్నతత్ప్రతాభావస్య కాలిక-సంబంధేన సాధ్యతా

త్కాలికసంబంధావచ్ఛిన్న

యాం కాలత్వాదిహేతావవ్యాప్తివారకతయా తస్య సార్థక్యమితి ప్రాహుః। తన్న। ఏవం సతి సంసర్గకుక్షౌ తద్విశేషణోపాదానే కపిసంయోగ్యేతద్వృక్షత్వా
దిత్యాదౌ సాధ్యవద్భిన్నగుణాదినిరూపితకాలికసంబంధావచ్ఛిన్నాధేయతావత్త్వస్య వృక్షత్వే కపిసంయోగాభావనిరూపితసాధ్యవత్త్వాగ్రహావిరోధితా ని
౧౧ యామకసంబంధేన దైశికవిశేషణతయావచ్ఛిన్నాధికరణతావదవృత్తిత్వాద్ధేతోరవ్యాప్తిరతస్తద్వారణాయ యాదృశప్రతిబంధకతావచ్ఛేదక
ప్రకారతావచ్ఛేదకతాశ్రయసంబంధేన సాధ్యాభావాధికరణత్వం తాదృశసంబంధేన సాధ్యవద్భిన్నవృత్తిత్వమభావే నివేశ్యమతో నిరుక్తస్థలే దోష
వారణాసంభవాన్నిరుక్తవిశేషణస్యైతత్ప్రయోజనమితి ధ్యేయం। కేచిత్తు సంయోగసంబంధావచ్ఛిన్నవహ్నిత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభా
వత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావవత్తాబుద్ధేర్నైకాలికసంబంధేన వహ్న్యభావవత్తాబుద్ధేస్సప్రతిబంధకతయా కాలికసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతి
యోగితాకవహ్న్యభావాభావవత్తాబుద్ధేస్సప్రతియోగితాసంబంధేన సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవత్తాబుద్ధేస్తయా చ కాలికసంబంధస్యాపి
సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రకారతాకబుద్ధేనత్వావచ్ఛిన్నప్రతిబద్ధతానిరూపితప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకప్రకారతావచ్ఛేదకతయా తదుపాదాయ
ప్రసిద్ధానుమానేऽవ్యాప్తివారణాయ సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధేన సాధ్యవత్త్వనివేశనం। ఇత్థం చ పూర్వోక్తప్రతిబధ్యబుద్ధేస్సాధ్యతావచ్ఛేదక- రావ
సంబంధేన సాధ్యప్రకారకత్వాభావాన్న దోషః। కేచిత్తు వహ్నిత్వావచ్ఛిన్నముఖ్యవిశేష్యతానిరూపితసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రకారతాయా
వివక్షణీయత్వాదేవ దోషవారణే సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధేన నివేశనమఫలమితి వాచ్యం। ముఖ్యవిశేష్యతాయా అనవచ్ఛిన్నత్వాదితి ప్రాహుః। కేచిత్తు

వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ సంయోగేన వహ్నిప్రకారకే- స్వరూపసంబంధేన వహ్న్యభావవిశేష్యకే- కాలికసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావప్రకారకే- నచజ్ఞా
నే స్వరూపసంబంధేన కాలికసంబంధేన వహ్న్యభావప్రకారకజ్ఞానే స్వప్రతిబంధకతయా వ్యాప్తివారణాయ యత్కించిద్ధర్మావచ్ఛిన్నముఖ్యవిశేష్యతానిరూపిత
సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రకారతాశాలిజ్ఞానత్వావచ్ఛిన్నప్రతిబధ్యతానిరూపితప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకీభూతప్రకారతావచ్ఛేదకసంబంధేనాభా
వవత్త్వవివక్షణీయమావశ్యకం। తత్రావచ్ఛిన్నత్వస్య వ్యాపకతారూపత్వేన సంబంధభేదేన ప్రతిబధ్యతానాం భేదాత్ స్వీయప్రతిబధ్యతాయా నిరుక్త
సాధ్యవత్తాజ్ఞానత్వవ్యాపకప్రతిబధ్యతాయాః అప్రసిద్ధిరితి సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధేన సాధ్యవత్త్వేనైవ వక్తవ్యమిత్యాశయః॥ అత్ర కాలికసంబం
ధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకఘటత్వాభావవిశిష్టపటత్వసాధ్యకపటత్వప్రకారకప్రమావిశేష్యత్వరూపహేతావవ్యాప్తిః। సాధ్యతావచ్ఛేదకసం
బంధేన ప్రకృతసాధ్యవత్తాజ్ఞానే కాలికసంబంధేన ఘటత్వరూపపటత్వాభావరూపవిశేషణవిశేష్యోభయాభావవత్తాజ్ఞానస్య ప్రత్యేకాభా
వవత్తాజ్ఞానమాత్రయా ప్రతిబంధకతయా కాలికసంబంధస్యాపి సాధ్యవత్తాజ్ఞానప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకప్రకారతావచ్ఛేదకతావత్। ఏవంస్వ
రూపవిశిష్టవిశేషణతోభయసంబంధేన కాలికసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకఘటత్వాభావసాధ్యకపటత్వహేతావవ్యాప్తిః। సాధ్యతావచ్ఛేద
కీభూతోభయసంబంధేన ప్రకృతసాధ్యవత్తాజ్ఞానప్రతి కాలికసంబంధావచ్ఛిన్నప్రకృతసాధ్యతావచ్ఛేదకఘటకస్వరూపసంబంధావచ్ఛిన్నసా
ధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావత్వావచ్ఛిన్నకాలికసంబంధావచ్ఛిన్నప్రకారతాశాలిజ్ఞానస్య ప్రతిబంధకతయా కాలికసంబం

ధస్య సాధ్యవత్తాగ్రహప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకప్రకారతావచ్ఛేదకత్వాత్ । అతస్సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగితా
కాభావత్వావచ్ఛిన్నత్వం సాధ్యవత్తాగ్రహప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకప్రకారతాయాం నివేశనీయమితి సూక్తానుపపత్తిర్నోపతిష్ఠత ఇతి హృదయం ॥ కేపి సంయోగ
౧౨ వత్తాబుద్ధేర్నోత్పత్తేరితి ॥ ఏతేన నిరవచ్ఛిన్నవిశేషణతాయా ఏవ ప్రతిబంధకతావచ్ఛేదకప్రకారతావచ్ఛేదకత్వమితి సూచితం । వృథామితి వాచ్యమితి । ఇదమ
త్రావధేయం । నిరవచ్ఛిన్నసమవాయేనాపి సంయోగవత్తాబుద్ధేః ప్రతిబంధకస్వరూపసంబంధేన తదభావవత్తాబుద్ధేః ప్రతిబంధకత్వమిత్యపి వక్తుం శక్య
త్వేనోక్తావ్యాప్తివారణార్థం సాధ్యవన్నిష్ఠవృత్తిత్వవిశేషణం సఫలమితి సుధీభిర్నిపుణతరం విభావనీయం ॥ వృత్తిమద్వృత్తిం బిభర్తి ఇతి । అత్రేదమవ
తదభావవాన్ ఘటత్వాదిరిత్యత్ర సాధ్యాభావస్య కాలికసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావమాదాయావ్యాప్తివారణాయ సాధ్యపదం । న చైవం
నివేశేపి తత్తత్ప్రమేయస్య సమవాయేన సాధ్యతాయామవ్యాప్తిః సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నతత్తత్ప్రమేయాభావాభావస్య సత్తారూప
త్వేన సత్తాయాం స్వసాధ్యరూపతదభావేన స్వనిష్ఠప్రతియోగిత్వస్య సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధేన వృత్తిమత్త్వానిరూపితత్వాదితి వాచ్యం । సాధ్యతా
వచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వేనానుయోగితాయా విశిష్టత్వేనోపాదానే తద్వైశిష్ట్యస్య స్వరూపసంబంధేన వృత్తిమద్వృత్తిత్వాత్ సాధ్యతావచ్ఛేదకా రామ
వచ్ఛిన్నవ్యాపకతావచ్ఛేదకత్వేనానుయోగితాయా విశేషణీయత్వాన్నిరుక్తదోషః । తథా చ తథా సతి ధ్వంసాన్యత్వవిశిష్టప్రమేయసాధ్యక మ
హాకాలత్వరూపహేతావవ్యాప్తిః । ధ్వంసాన్యత్వవిశిష్టప్రమేయత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావరూపస్య సాధ్యాభావస్య యః కాలికసంబం

ధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావః తస్య చ సాధ్యతావచ్ఛేదకీభూతస్వరూపసంబంధఘటితసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్ననిరూపితవ్యాపకతాశ్రయతయా కాలికసంబంధస్యాపి సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్ననిరూపితవ్యాపకతావచ్ఛేదకానుయోగితానిరూపితప్రతియోగితావచ్ఛేదకతావత్త్వాత్। ఏవం ఘటితాప భావవాన్పటత్వాదిత్యత్ర ఘటత్వరూపసాధ్యాభావస్య యః కాలికసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావః తస్యైవ పటాన్వయితయా సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవ్యాపకతావదిత్యలం విస్తరేణ। సాధ్యవద్భిన్నే ఘటేఽవృత్తేరితి। ఇదం చ తాదాత్మ్యేన సాధ్యతాయాం మూలకృతామభిప్రాయేణ। అపృథక్ తత్రావ్యాప్తివారణీయఘటభేదాభావస్య ప్రతియోగిస్వరూపత్వప్రకారావచ్ఛేదకతయా సంబంధైక్యవివక్షాయామపి తత్రావ్యాప్తిర్దురావారైవ। అత్ర ఘటభిన్నం ఘటత్వాభావాదితి గ్రంథవిరోధాపాతతః। తథాహి। సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధేన వృత్తిమద్వృత్తిం చిత్సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవ్యాపకతావచ్ఛేదకానుయోగితానిరూపితప్రతియోగితావచ్ఛేదకసంబంధస్యాపూర్వం వివక్షితత్వాద్ఘటభిన్నం ఘటత్వాభావాదిత్యత్ర స్వనిష్ఠత్వవిశేషణాంశ ఏవ సంబంధైక్యవివక్షాయామసత్త్వేఽపి నావ్యాప్తిః ఘటభేదవ్యాప్యత్వస్య ఘటత్వాభావే సత్త్వేఽపి తదవచ్ఛేదకానుయోగితానిరూపితప్రతియోగితావచ్ఛేదకసమవాయేన సాధ్యవద్భిన్నవృత్తిసాధ్యాభావరూపఘటత్వాధికరణే హేతోరవృత్తేరితి ధ్యేయం। వ్యాప్యావ్యాప్యవృత్తిత్వరూపవైధర్మ్యేణేతి। అత్రేదం చింత్యం। సంయోగిభేదస్య యథా వ్యాప్యవృత్తిత్వం తథా గుణాదావృత్తిసంయోగాభావస్యాపి వ్యాప్యవృత్తిత్వం నిర్వివాదం తథాపి తయోరభేదసంభవే సంయోగవత్త్వప్రకారకప్రమావిషయతాభావపర్యంతానుధావనస్య

నిష్ఫలత్వాదితి ధ్యేయం ॥ అథాస్తు తత్తత్కాలిక-సంబంధేనైవ హేతుకాలత్వవిశిష్టప్రమేయసాధ్యక-సద్ధేతావవ్యాప్తిః సాధ్యతావచ్ఛేదక-సంబంధావచ్ఛిన్నసాధ్యా భావస్యాయః కాలిక-సంబంధావచ్ఛిన్నాభావస్తస్యాతిరిక్తత్వేఽపి సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నవ్యాప్యత్వాపత్తేదవచ్ఛేదకానుయోగితానిరూపితప్రతియోగి తావచ్ఛేదక-కాలికసంబంధేన సాధ్యవద్భిన్నేఖండకాలే సాధ్యాభావస్యావృత్తిత్వేన దర్శితసంబంధేన సాధ్యాభావస్యాధికరణే మహాకాలే హేతో రవృత్తేరితి చేన్న। సాధ్యవద్భిన్నత్వవ్యాపక-తావచ్ఛేదక-త్వేన సాధ్యాభావనిష్ఠ సాధ్యవద్భిన్నవృత్తిత్వస్య వివక్షణేనాదోషాత్। నన్వేవమపి కాలిక-సంబంధా వచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాకాశాభావాభావాదౌ సాధ్యే ఆత్మత్వాదావవ్యాప్తిః కాలవృత్తిత్వవిశిష్టాకాశాభావస్య యః స్వరూపసంబంధావచ్ఛిన్నా భావస్తేన సమమాకాశాభావాత్మక-సాధ్యాభావస్య యః కాలిక-సంబంధావచ్ఛిన్నాభావస్తస్య సమనియతత్వాపత్తేశ్చానిరుక్తానుయోగితాని రూపితప్రతియోగితావచ్ఛేదక-సంబంధః స్వరూపసంబంధోఽపీతి తేన సంబంధేనాకాశాభావాత్మక-సాధ్యాభావాధికరణే ఆత్మని హేతో రవృత్తేరితి చేన్న। సాధ్యతావచ్ఛేదక-సంబంధావచ్ఛిన్నసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసాధ్యాభావత్వావచ్ఛిన్నత్వేనైవోక్తానుయోగితానిరూపిత స్వనిష్ఠప్రతియోగితాయా వివక్షితత్వాత్। ఇత్థం చ సాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధేన వృత్తిమత్సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసాధ్యతావచ్ఛేదక-సంబంధా వచ్ఛిన్నవ్యాప్యతావచ్ఛేదకానుయోగితానిరూపితసాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధావచ్ఛిన్నసాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నసాధ్యాభావత్వావచ్ఛిన్నస్వని ష్ఠప్రతియోగితావచ్ఛేదక-సంబంధేన సాధ్యవద్భిన్నత్వవ్యాపక-తావచ్ఛేదక-దర్శితసంబంధావచ్ఛిన్నవృత్తిత్వవిశిష్టసాధ్యాభావాధికరణాయ

అత్రేదన్నసంబద్ధాన్యతరత్వాదితత్తద్దైశికవిశేషణతాఘటితత్వ్వభిచారాన్నత్వేపి కాలికవిశేషణతాఘటితతదతివ్యాప్తిదుర్వారతాపత్తేర్విశ్రాన్తౌ నివేశేన
అతిప్రసక్తే సాధ్యతావచ్ఛేదకకాలికవిషయితాదిసంబంధసంగ్రహాపత్తిః తద్ఘటితస్య సాధ్యతాగ్రాహకవిరోధిగ్రహకాలికయసంబంధేన సాధ్యాభావవత్త్వఘటితత్ప్రతియోగితాకాభావప్రతియోగితాకసంబంధావచ్ఛిన్నప్రతి

త్తేర్వృత్తిత్వాభావేనావ్యాప్తిరితి ఫలితం। ఏతేన విషయితాసంబంధేన ప్రమేయసాధ్యకస్థలేఽవ్యాప్తిరితి దూషణం పరాస్తం॥ స్వపదార్థస్య ద్వైధానివేశేన
నేతి। విశేషరూపేణాసంసర్గత్వమిత్యభిప్రాయేణాశంకా। సమాధానం తు తదఖండకారకతాశ్రయేణ। అథవా ద్వైధానివేశనేతి పదచ్ఛేదః। అయ
మాశయః। ఉక్తదిశా నిత్యాస్త్రీణాం పరిభాషయత్-తత్సంబంధత్వే అసిద్ధాంతత్వేన తత్తల్లక్షణే తత్తత్సంబంధానాం నివేశేన స్వపదార్థస్య ప్రవేశాత్। నివేశేనేతి
పక్షే స్వపరిభాషితతత్పానేత్యభిమానేనేతి బోధ్యం॥ వాచ్యత్వేనేతి॥ ననుసత్తాభావవాన్ జాత్యభావాదిత్యత్రావ్యాప్తిః ప్రకృతసాధ్యవన్ని
రూపితసమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నవృత్తితావప్రసిద్ధిరితి చేన్న। యత్సంబంధావచ్ఛిన్నసాధ్యవన్నిష్ఠవృత్తి సాధ్యాభావాధికరణతాసామా
న్యే ప్రకృతసాధ్యవన్నిరూపితస్వరూపసంబంధావచ్ఛిన్నవృత్తితావిభావః తాదృశసంబంధేన తుర్థ్యకరణాన్న దోషః। అత్ర సామాన్యపదా
నుపాదానే అధికరణాభేదేనాధికరణతాభేదేన కాలికసంబంధేన ప్రత్యయవృత్తి యత్కించిద్వహ్న్యభావాధికరణతాయాం ప్రకృతసా
ధ్యవన్నిరూపితవృత్తిత్వసత్త్వాత్ వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యత్రావ్యాప్తిరతస్సామాన్యపదం। ఏవం పరిభాషయత్-శరీరప్రవిష్టసాధ్యవదభిన్న
వృత్తిత్వవిశేషణానుపాదానే స్వరూపసంబంధావచ్ఛిన్నకపిసంయోగాభావాధికరణతాసామాన్యాంతర్గతవృక్షవృత్తికపిసంయోగా
భావాధికరణతాయాం ప్రకృతసాధ్యవన్నిరూపితవృత్తిత్వసత్త్వాదవ్యాప్త్యాపత్తేః॥ సాధ్యాభావవత్త్వేనేతి। అత్రేదం బోధ్యం। కాలికసంబం
ధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాకాశాభావాభావో నాస్తి తత్ప్రకారకప్రత్యయే కాలికసంబంధేనాకాశాభావాభావవత్త్వానియామక-

లేన సంబన్ధవర్తి లక్షణే వక్ష్యమాణతయా తత ఏవాతిప్రసంగవారణాత్ సంభవే దైశికవిశేషణతాసంబన్ధేన పూర్వోక్తప్రతీతివిషయతావచ్ఛేదకా-
నుయోగితావిశిష్టాధికరణతాయా అత్రదాహిప్యాకారేపి వక్ష్యతి। తేన దైశికవిశేషణతాసంబన్ధేన సాధ్యాభావాధికరణతాయా వివక్షణే
౧౫ కాలికసంబన్ధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాకాశాభావాభావస్య ద్రవ్యే స్థలే వ్యాప్త్యభిధానమసంగతం। సాధ్యాభావవత్త్వవిశిష్టాధికరణతాయా
వివక్షణీయతయా దైశికవిశేషణతయా సాధ్యాభావవత్త్వవిశిష్టాధికరణతాయా అత్ర నిష్ప్రకారే నిరుక్తే సాధ్యానాం స్తాత్త్రాదిప్రతీతత్రాప
తత్రైవావ్యాప్త్యనవకాశాదిత్యపరాస్తం॥ నాస్తీతి ప్రత్యయాదితి॥ నను గుణాన్యత్వవిశిష్టసత్తాభావవత్త్వావచ్ఛిన్నాభావః గుణనిరూపితాధేయ
తావానిత్యాకారకాధేయతావగాహిప్రతీతేః కథం భ్రమత్వోపపత్తిరితి చేత్ తాదృశప్రతీతేర్విశిష్టసత్తాభావాభావత్త్వావచ్ఛిన్నాధేయతాని
రూపితాధికరణతావగాహిత్వస్వీకారాత్ భ్రమత్వోపపత్తిరితి భావః। ఘటతాదిహేతావవ్యాప్తిస్త్వేతి। అత్ర యద్యపి నిరవచ్ఛిన్నవృత్తికత్వవిశిష్ట
స్వనిరూపితప్రతియోగ్యభావస్తదధికరణత్వేతి వివక్షాయాం తు నావ్యాప్తిః। నిరవచ్ఛిన్నవృత్తికత్వవిశిష్టభిన్నత్వరూపసాధ్యాభావాధికరణతా ఈశ్వర ఏవ స
త్త్వాత్తథాపి లక్షణాన్యలక్షణానాం తదాదూషకతావదితద్విదికం బోధ్యం। విధితా కర్త్రాదావితి। యద్యపి కర్త్రపేక్షయా ప్రథమోద్దిష్టగుణాదావిత్యపి రాష
సువచం। తథా వృత్తౌ కథనికాన్యాయాత్ కర్మణో ఆదితః కర్త్రాదిరితి వ్యుత్పత్త్యా కర్త్రాదిశబ్దస్య గుణపరతయా వా కర్మణ ఆదిః సమవాయికారణ
మితి వ్యుత్పత్త్యా ద్రవ్యపరతయా వా నోక్తదోషావకాశః హేతోరితి। సాధ్యసందేహం వినైవ వృత్తిత్వకపక్షే సత్త్వసాధ్యశూన్యవృత్తిత్వే పక్షభిన్నే దృష్టాంతే

హేతోర్వృత్తిత్వేపి నక్షతిరితి సాధ్యవద్భేదోపాదానం। అన్యాదిపదస్యాన్వయితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నాన్యోన్యాభావబోధకత్వే పక్షే తత్త్వస్యోపాదానే సాధ్యవ
త్త్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాన్యోన్యాభావస్యాలాభాత్సద్దృష్టాంతే బాధ ఇతి పక్షపదోపాదానం। నిరుక్తపక్షే భిన్నస్య సాధ్యశూన్యత్వోపపత్తేతు
త్వమేవ న సంభవతీతి నిశ్చితసాధ్యవద్భిన్నదృష్టాంతపదోపాదానం। వినిగమకాభావ ఇతి వాచ్యమితి। నను ద్రవ్యమాత్రవృత్తియావద్ధర్మాభా
వానామనంతగుణాదిసమసంఖ్యాకత్వాభావేనాల్పత్వాద్వినిగమకమస్త్యేవేతి చేన్న। నాస్తీతి యద్యపి గ్రహస్తదానీమపి సమాధానమాహ తాదృశాభా
వానామితి వినిగమనావిరహోపీతి। ఇదం తు బోధ్యం। భవన్మతే గుణాదిషు సంయోగాభావసంబంధకల్పనం ద్రవ్యత్వాభావే సంయోగేనాస్తీతి ప్ర
తీతివిషయాభావస్య ద్రవ్యత్వాద్యభావేషు సంబంధకల్పనం చేతి గౌరవం। అస్మన్మతే ద్రవ్యత్వాద్యభావేషు సంయోగాభావత్వకల్పనామాత్రం ద్ర
వ్యత్వాద్యభావే ద్రవ్యత్వం నాస్తీతి ప్రతీతివిషయాభావస్య ద్రవ్యత్వాద్యభావే సంయోగేనాస్తీతి ప్రతీతివిషయాభావయోరైక్యాత్తేన సంబంధి
కల్పనే తు లాఘవమితి ధ్యేయం। నిష్ప్రతియోగికాభావ ఇతి। అయం భావః। వినిగమనావిరహస్థలే ఉభయోః ప్రతియోగినో వా ఉభయోర్గ్రహణం
వా ప్రకల్పతే గుణాదౌ సంయోగేనాస్తీతి ప్రతీతేరనురోధేన ప్రతియోగ్యనుచితః। ఏవం చ ద్రవ్యత్వాభావే గుణాదౌ చ సంయోగాభావసంబంధకల్పనా
యా ఆవశ్యకతయా వ్యాప్తిరస్త్యేవేతి భట్టాచార్యాణాం సిద్ధిరితి చేన్న। అవ్యాప్తిసత్త్వేపి దీధితికారోక్తమానాభావఖండనమేవాభిప్రేతమితి దిక్-౫
నానాధికరణకస్యేతి। ఏతేన సత్తాసాధ్యకాధికరణకహేతావవ్యాప్తిసత్త్వేపి తస్య నిరుక్తదృష్టాంతవృత్తితావ్యాయుక్తత్వేపి నాసంగతిః ౫౧

పర్వతాన్యత్వాదితి। వహ్నిమత్పర్వతాన్యత్వాదిత్యర్థః। తేన సకలవహ్న్యభావాధికరణనిరూపితపర్వతనిష్ఠాభావప్రతియోగిత్వస్య హేతౌ సత్త్వాదతివ్యాప్త్య
వారణేపి న క్షతిః। వాస్తవతయేతి। అవచ్ఛేదకవిశేషణాంతరార్థాశ్రయదోషవారణాయైవ వాస్తవపదప్రయోజనపదార్థతావదితి భావః। అత్ర తత్త్వదర్శ
౧౬ న స్యాదితి। అత్రేయమనుపపత్తిః। ఏతద్రూపవద్గగనోభయసాధ్యకవృక్షచారిణి ఏతద్రూపాభావమాదాయాతివ్యాప్తేస్తదవస్థత్వాభావవతి సాకల్యవి
శేషణేనాపి వారణేన సాధ్యసాకల్యాపేక్షణమావశ్యకం। తథా సతి ప్రతియోగివ్యధికరణతాదృశాభావాప్రసిద్ధ్యా నాతివ్యాప్తిః। నను వ్యాస
జ్యవృత్తిద్విత్వాదీనామేవ పర్యాప్తిసాధారాత్తద్రూపవత్వే సత్త్వవ్యాసజ్యవృత్తిత్వేన తన్నిష్ఠసాధ్యతావచ్ఛేదకతాఘటకపర్యాప్తిసంబంధావచ్ఛిన్న
వచ్ఛేదకతాప్రసిద్ధ్యా న తాదృశాభావస్య లక్షణాఘటకత్వమితి వాచ్యం। ఏతద్రూపాభావసత్త్వే తాదృశత్వేపి తద్రూపవత్ప్రతియోగ్యుభయాభావస్యైవ
తాదృశత్వాత్తద్విశేషణమావశ్యకం। నను సాధ్యసాకల్యవిశేషణసత్త్వేపి తద్రూపవద్గగనైతదన్యతరాభావస్య సకలసాధ్యనిష్ఠప్రతియోగితా
కసత్త్వాధికరణే ఏతద్ఘటభిన్నే హేతోరవృత్తేరతివ్యాప్తిదుర్వారైవేతి చేన్మైవం వ్యాప్యవృత్తిరూపాణాం దోషవత్త్వయం వారణాయ పర్యాప్తిలక్షణే ఇష్టత్వాదేవేతి వాచ్యం। సాధ్య
తావచ్ఛేదకతాఘటకపర్యాప్తిసంబంధావచ్ఛిన్నస్వేతరత్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాప్రసిద్ధ్యా తాదృశాభావస్య సాధ్యతావచ్ఛేదకతాఘటకసంబం ంధ
ధావచ్ఛిన్నస్వప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగివైయధికరణ్యాభావేన లక్షణాఘటకత్వాత్। నను వ్యాసజ్యవృత్తిధర్మస్యాపి పర్యా
ప్తిరస్తీతాశ్రయవర్ణనాన్నిరుక్తాన్యతరాభావీయప్రతియోగితాయాస్తద్రూపమాత్రవృత్తిత్వవిరహేపి క్షతివిరహాన్నోక్తాతివ్యాప్తిరితి। నను

తద్ఘటానధికరణవృత్తితావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాయాః సకలసాధ్యనిష్ఠత్వేన తన్నిరూపకాభావమాదాయాతివ్యాప్తితాదవస్థ్యమితి వాచ్యం। తస్య తద్ఘటవృత్తి
మాత్రవృత్తిత్వేన సకలసాధ్యనిష్ఠప్రతియోగితాత్వప్రసిద్ధ్యభావాదితి చేత్ తత్రేదమవధేయం। ప్రతియోగ్యంశే ప్రకారతాపన్నధర్మసమనియతప్రతియో
గితాయా ఏవానుభవసిద్ధతయా తద్రూపగగనాన్యతరాభావమాదాయైవాతివ్యాప్తిసంభవ ఇతి దిక్। సాధ్యాభావే సాధ్యవిశేషణేతి। నను త
త్కేవై సాధ్యాభావవతి సాధ్యాంశే నవేశనీయమేవ। అన్యథా ధూమవాన్ వహ్నేరిత్యత్రాతివ్యాప్తేః సత్త్వేపి ధూమవాన్ వహ్నిమద్గుణాన్యతరత్వాదిత్య
త్రాతివ్యాప్తిః। యత్కించిత్సాధ్యాభావాధికరణీభూతపర్వతాదినిష్ఠాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వస్య హేతౌ సత్త్వాదితి తద్వ్యవధేయం। అతివ్యాప్తిరితి।
ఇదం చ నిధూమత్వేత్యాదిగ్రంథప్రాపనాయ విపక్షనిష్ఠప్రతియోగితావచ్ఛేదకసంబంధేన ప్రతియోగివైయధికరణ్యస్య వివక్షాభిప్రాయేణ। భట్టాచార్యా
భిమతసాధ్యతావచ్ఛేదకసంబంధేన ప్రతియోగివైయధికరణ్యనివేశే త్వసంభవ ఏవేతి బోధ్యం। తాదవస్థ్యమితి। యద్యపి రూపవద్ఘటోభయా
భావమాదాయైతద్దూషణసంభవేపి ప్రసంగాదసంభవ ఏవ వక్తవ్యముచిత తథాపి ఘటవ్యక్తిత్వావచ్ఛిన్నాభావాదిత్యత్ర లక్షణాసమన్వయస్సం
భవతీత్యభిప్రాయేణాతివ్యాప్త్యభిధానం। నను తథాపి ఘటాన్యత్వవిశిష్టఘటాభావమాదాయావ్యాప్తిస్సంభవతి। విషయతాసంబంధేనాధిక
రణతాయాం తద్ఘటస్య నిరుక్తధర్మప్రకారకత్వాప్రతీతేః తత్తాత్పర్యవిశిష్టాధికరణతాయా అప్రసిద్ధేః సాధ్యాభావాత్। వహ్నిద్విత్వాదిన
త్వ। తాన్తానాం వహ్నివృత్తిద్విత్వాదినేత్యర్థః। తేన సాధ్యతావచ్ఛేదకపర్యాప్తప్రతియోగితాకత్వనివేశపక్షేపి న నిస్తార ఇతి భావః॥ సాధ్యే

తావచ్ఛేదకాతిరిక్తో యో వ్యాప్యస్తద్వ్యావృత్తిత్వం। యద్యపి సంధృతావచ్ఛేదకాతిరిక్తధర్మానవచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకతద్విశిష్టైతద్భేదయోర్భావాత్తద్వ పం।౪।
దాయో వ్యాప్తిః కారణాంసంభవేన వ్యాప్యత్వవ్యావృత్తిత్వోపపాదానమసంగతం। తథాహి గురుధర్మస్యాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకతాయా అంగీకారే కంబుగ్రీ
౧౨ వాదిమత్వాదేః ఘటసంయోగాదిత్వస్య చ సంధృతావచ్ఛేదకాతిరిక్తధర్మానవచ్ఛిన్నసకలసాధ్యనిష్ఠప్రతియోగితాకాభావాప్రసిద్ధ్యా వ్యాప్తిరితి వ్యా
ప్యత్వవ్యావృత్తిత్వోపపాదానం తథా సతి ఘటత్వావచ్ఛిన్నాభావమాదాయ లక్షణాసంగతిః। కించిత్త్వానవచ్ఛిన్నత్వతత్వస్తన్మాత్రగతస్యైక సాధ్యాభావేన సంధృతా
వచ్ఛేదకాతిరిక్తధర్మావచ్ఛిన్నతావని యానియాని తత్తదభావత్వాని తైర్వ నివేశనీయతయా గౌరవం వ్యాప్యత్వవ్యావృత్తిత్వోపపాదానే న వ్యాప్యత్వవ్యావృత్తి
ధర్మవృత్తి నియాని యాన్యవచ్ఛిన్నతావని తదభావానామేవ నివేశనే లాఘవమిత్యత్రాహుః। వస్తుతస్తు వ్యాప్యత్వవ్యావృత్తిత్వం నోపపాదనే సంధృతావచ్ఛే
దకాతిరిక్తత్వనైవేమపనసిగ్రాయ వహ్న్యాద్యభావాదివారణాయేతి కేచిదుపాత్తసాధ్యసాకల్యవిశేషణం స్వవైయర్థ్యాపత్త్యా తత్సార్థక్యాయ
ఖండాభావఘటకతయా సార్థకం వ్యాప్యత్వవ్యావృత్తిత్వోపపాదానమితి తు తత్త్వం। పూర్వపక్షేణావృత్తిత్వవిశిష్టసంధర్భాభావ ఇతి। యద్యపి తే
ద్ధర్మవృత్తిత్వవిశిష్టనిరూపితాధికరణతాయాం తాదాత్మ్యేన తద్ధర్మిణ ఏకో నియామకతయా పూర్వపక్షేణావృత్తిత్వవిశిష్టే తదుపాధిక రామ
రణతాం తు పూర్వపక్షేణైవ వేత్తు వ్యాప్తిస్తదవస్థైవ తథాపి తద్ధర్మినిరూపితతత్త్వసంబంధావచ్ఛిన్నాధేయతావిశిష్టనిరూపితతత్త్వసంబంధావచ్ఛిన్నా
ధికరణతాయామేవ తద్ధర్మిణో నియామకతాయాం సిద్ధాంతలక్షణే వక్ష్యమాణతయా పూర్వపక్షేణావృత్తిత్వవిశిష్టే తద్వ్యాపనరూ

పితకాలికసంబంధావచ్ఛిన్నాధికరణతాయాస్తద్ఘటే అసత్త్వేఽపి సమవాయసంబంధావచ్ఛిన్నాధికరణతాయాస్తత్త్వాభావాభావాదితి। కేచిత్తు।
సంబంధవిశేషమనివేశ్యోక్తేః నియమమంగీకృత్యైవ జగదీశమతమవలంబ్య పూర్వక్షణావృత్తిత్వవిశిష్టైతత్కాలికసంబంధేన పూర్వక్షణా-
వృత్తిత్వవిశిష్టైతత్కాలికతాం వర్ణయంతి॥ తత్ర నానావ్యక్తిసాధ్యకత్వమితి॥ యద్యపి వ్యక్తిపదస్యాధికరణాత్మకవ్యక్తిపరత్వేన ఏకవృత్తికే
నానావ్యక్తిసాధ్యకే హేతౌ నానాధికరణసాధ్యకతాభావాన్నోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకాక్రాంతత్వం తథాపి నానాధికరణకసత్త్వాదిసాధ్య-
కస్థలే అవ్యాప్తేరభావాదితి భావః। న చ తత్ర విశిష్టాభావమాదాయైవావ్యాప్తిరితి వాచ్యం। తథాపి సాధ్యసామాన్యే నివేశేఽపి తత్రావ్యాప్తేరవార-
ణాత్తత్ర తత్తత్క్షణసత్త్వనిష్ఠాయా ఉపనతావత్। న చ వ్యక్తేశ్చ వ్యక్తిశ్చ వ్యక్తీ నానావ్యక్తయ యస్యేతి సమాసే ప్రథమవ్యక్తిపదస్యాధికరణపరతా-
యాం ద్వితీయవ్యక్తిపదస్య స్వరూపపరతాయాం నానాధికరణకనానాస్వరూపకసాధ్యాభావస్తద్దోష ఇతి వాచ్యం। ఏవమపి సత్త్వా-
త్రవ్యక్తిత్వవ్యాప్యవత్త్వమసాధ్యకస్థలే విశిష్టాభావమాదాయ సాధ్యకసత్త్వే ఉపవారణాత్॥ యావద్ధర్మావచ్ఛిన్నత్వాభిన్నతావచ్ఛేదకత్వాత్ర నానా-
ధికరణకత్వస్య నానాసాధ్యకత్వస్య చ నతత్వముక్తౌ ఉద్దేశ్యతావచ్ఛేదకాక్రాంతతాపత్తిరిష్టా। వృత్త్యధికరణద్వయమితి॥ యద్యపి యత్కించిత్సని-
ధ్యానధికరణవృత్తిసాధ్యవృత్తిసాధ్యతావచ్ఛేదకకత్వముక్తస్థలద్వయేఽపి లక్ష్యం। తథాపి యత్కించిత్సాధ్యాధికరణావృత్తిసాధ్యవృత్తిసం-
ధ్యతావచ్ఛేదకత్వస్యైవ వ్యధికరణద్వయేత్యాదినా వివక్షణాత్ యత్కించిత్సాధ్యాధికరణావృత్తిసాధ్యవృత్తిసాధ్యతావచ్ఛేదకత్వప్రసిద్ధ్యై

తేనాయమాత్మేతి। సాధ్యసామానాధికరణ్యాప్రసిద్ధ్యా నాతివ్యాప్తిరిత్యత్రాహ ఆత్మపదస్య జ్ఞానవదర్థకత్వే విషయతాసంబంధేన సర్వస్యాపి జ్ఞానవత్త్వాపత్తేః తాదృశావచ్ఛేదకసంబంధేన ప్రతియోగి
వైయధికరణ్యానివేశస్య ప్రయోజనాభావాద్ వ్యక్తిత్వే జ్ఞానవదర్థకత్వం బోధ్యం। తథా చ ప్రతియోగ్యసమానాధికరణ్యం మహాప్రలయే హేత్వోః స్వత్వాదతివ్యాప్త్యభావేన హేతు
కృత్స్నా మహత్త్వదండేతి ప్రసాధ్యస్య సమానాసన్నతాదాత్మ్యసంబంధేనాత్మనో ద్రవ్యత్వేనోక్తదిశా వ్యాప్తిసంగతిరితి మహాకాలస్య సర్వాధారతయా సద్భేదగగనాదీనాం
నోక్తస్థలద్వయే వ్యాప్తిదోషత్వమితి వాచ్యం। గగనస్యాపి సంధ్యాధికరణత్వేన తదవృత్తివృత్తిసాధ్యతావచ్ఛేదకాప్రసిద్ధ్యా విశిష్టమాసధూమాదిత్యత్రా
వ్యాప్తిసత్త్వేపి తదర్థకప్రయుక్తస్యాత్మనతాపత్తేః। తథాపి యత్కించిత్సాధ్యానధికరణాహేత్వధికరణైకవృత్తివృత్తిసాధ్యతావచ్ఛేదకత్వమేవ
౧౮ వదధికరణద్వయేత్యనేనైవ వృత్తిః। ఏవం చ నశంకాకక్షాంక లక్షణోపి తత్రాయం ప్రతియోగ్యనధికరణీభూతేతి। తేన విశిష్టధర్మావచ్ఛిన్నాధే
యతాయాః శుద్ధధర్మావచ్ఛిన్నాధేయతాపేక్షయా అనతిరిక్తత్వేపి వ్యాప్యవృత్తిహేతుకవ్యభిచారిణి అతివ్యాప్త్యనవకాశః। ఆత్మమహాకా
లాన్యతరత్వాదితి। చ న్యూనమాత్రస్యాకాలోపాధితేనాస్తి తథాపి ప్రాయేణ ధూమవాన్వహ్నేరిత్యాదిస్థలాపేక్షయా। సాధ్యసామానాధికరణ్యాప్రసిద్ధ్యా
నాతివ్యాప్తిరత ఆత్మపదస్య ప్రయోజనాసంభవాదాత్మమాత్రవిషయకత్వేన జ్ఞానవత్త్వం బోధ్యం। తథా చ ప్రతియోగ్యన
ధికరణే మహాప్రలయే హేత్వోః స్వత్వాదతివ్యాప్త్యభావేన హేతుకృత్స్నం మహాపదం॥ అసంభవో వ్యాప్తిరిత్యేతి। ఏకజ్ఞానవిషయత్వాదీ
నాం సంబంధతానుపగమే ఆత్మభిన్నం మనస్త్వాదితాదాలక్షణాసంగతిః। తదుపగమే చాసంభవో బోధ్య ఇతి సమసకలసాధ్యాభావవన్ని
ష్ఠయాద్యశప్రతియోగితావచ్ఛేదకధర్మావచ్ఛిన్నానధికరణత్వం తద్వత్త్వమితి పరిష్కారేప్యాలోక్తప్రతియోగితాయా అవ్యాప్తిత్వహానిః। రామ
ఘునాథాదయస్తు తలితలభాం ఉక్తవిశేష్యేతి। తథాచ లక్షణాంతరమితి భావః॥ అతస్తత్త్వేనేత్యుక్తమితి॥ అత్ర ధూమాభావసమానాధికరణ
త్వేన సాధ్యాభావపరిత్యాగస్తు వాచ్యత్వప్రమేయత్వాదీనామపి ధూమాభావసమానాధికరణత్వేన సంభవాత్ తత్ర సాధ్యాభావాధికరణ
మహాకాలవృత్తిత్వం క్రియాదీనాం తద్విరహేణ క్రియాం వృత్తిత్వం తేషామితి మతాభిప్రాయేణ మహాత్వదస్య వ్యావృత్తిః సంగమయంతి।

అసంభవాతివ్యాప్త్యోరితి। ప్రతియోగితావచ్ఛేదక-సంబంధేన ప్రతియోగివైయధికరణ్యానపేక్షాభిప్రాయేణ। తత్రావ్యాప్తేస్తు వహ్నిమాన్ కాలిక-సంబంధేన ధూమాదిత్యాదావభావాద్॥

ఇ + వహ్న్యభావత్వస్య గురుతయా న ప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వం। తథాపి వహ్న్యభావాన్యత్వవిశిష్టేతి తదవచ్ఛిన్నత్వేతి

సత్వప్రసిద్ధ్యా కేవలాన్వయిత్వసమశీలత్వం సూచయితుమభిప్రాయేణ। సర్వస్మిన్నేవ తదభావత్వేన వృత్తిరితి। వహ్నిమద్భేదభేదవత్వావచ్ఛిన్నమితి భావః। పారిభాషికమేవావచ్ఛేదకత్వమితి। హేతుతావచ్ఛేదక-+విశిష్ట వహ్నిత్వాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదక-ధర్మావచ్ఛిన్నత్వమిత్యర్థః। తథా సత్యపీతి। వహ్న్యభావాదితి। యద్యపి వహ్న్యభావత్వాపేక్షయా వహ్న్యభావాన్యత్వవిశిష్టవహ్న్యభావానధికరణం వహ్న్యభావావచ్ఛిన్నత్వయోర్విరోధాత్। విశిష్టవహ్న్యభావాభావస్య శుద్ధవహ్న్యభావాభావయోర్భేదావశ్యకత్వే తత్ప్రతియోగితావచ్ఛేదకయోర్భేదావశ్యకతయా గురుత్వేఽపి ప్రకృతే హేతుతావచ్ఛేదక-స్వప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వమావశ్యకమితి ధ్యేయం। తత్ర ధూమసామానాధికరణ్యరూపస్యేతి। సామానాధికరణ్యసంబంధేన ధూమరూపస్యేత్యర్థః। తత్సంబంధావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావాభావస్య తత్సంబంధరూపత్వేఽపి కేవలత్। లక్షణపంచక ఏవ దోష ఇతి। హేతుతావచ్ఛేదక-సంబంధానుయోగినిష్ఠాభావాప్రతియోగిత్వరూపం కేవలాన్వయిత్వం వివక్షితం। వహ్నిసాధ్యకధూమహేతుకస్థలస్య తు న నిరుక్తకేవలాన్వయిత్వం హేతుతావచ్ఛేదకీభూతసంయోగసంబంధానుయోగిహ్రదనిష్ఠాభావప్రతియోగిత్వాత్ ఏవం చ తాదృశదోషస్య కేవలాన్వయిన్యభావాదిత్యనేన మూలకృతైవ దూషితత్వాత్తన్నేదానీం దోషత్వేనోద్భావనీయమితి భావః। సాధ్యవన్నిష్ఠాధికరణాభిన్నేతి। సద్ధేతౌ స్వాశ్రయే న హేత్వభావ[తద్వ]భిన్నం। తథా వ్యభిచారిణి స్వాశ్రయే న హేత్వభావత్వమాదాయ క్రమేణ లక్షణసమన్వయాతివ్యాప్త్యోర్వారణం బోధ్యం। వైయధికరణ్యం విశేషణం దేయమేవేతి। అధికరణతాయాం

వ్యాప్యవృత్తిత్వాభిప్రాయేణేదం। తథా చ స్వప్రతియోగ్యనధికరణవృత్తిత్వవిశిష్టయత్కించిద్వహ్నినిష్ఠప్రతియోగితాకాభావత్వం సాధ్యాభావవ్యా
పకతావచ్ఛేదకం తద్రూపవత్త్వమితి లక్షణం పర్యవసితం। ఏవం చ ప్రకృతే దర్శితహేత్వభావవత్త్వావచ్ఛిన్నాధికరణం గుణాదిరేవ తద్భిన్నం సా
౧౮ ధ్యాభావాధికరణం సంయోగవద్వృక్షాంతరమేవేతి నాతివ్యాప్తిరితి భావః॥ అతిరిక్త ఏవేతి॥ అభావప్రతియోగికేతి శేషః। అయం భావః।
ఏకత్వవహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యత్రావ్యాప్తిః ధూమాభావత్వావచ్ఛిన్నాధికరణతాపి భావధూమాభావాభావయోరైక్యేన తాదృశాధిక-
రణతాపి భావస్య ధూమస్వరూపతయా తస్య చ కాలికసంబంధేన సాధ్యాభావాధికరణే మహాకాలాదౌ సత్త్వాదిత్యవశ్యం ధూమాభావ
స్యాపి ధర్తుం శక్యత్వాత్। న చ స్వరూపసంబంధేన తద్వత్త్వం సాధ్యాభావవతి విశేషణీయమితి వాచ్యం॥ వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యత్రాపి
లక్షణాసమన్వయాత్। కింతు స్వాధికవృత్తిత్వవిశిష్టాప్రతియోగిత్వాభావవత్స్వస్వావచ్ఛిన్నావచ్ఛేదకత్వవృత్తయోరుభయోరుక్త్యా ధూమవాన్ వహ్నేరిత్యా
దావతివ్యాప్తిః। న చ హేతుతావచ్ఛేదకసంబంధేన తద్వత్త్వం వివక్షణీయమితి వాచ్యం। సత్తావాన్ జాతేరిత్యత్రావ్యాప్తిప్రసంగాత్। తేష్వతి
రిక్తపక్ష ఏవ సమ్యగితి॥ సకలలక్షణానామేవేతి॥ సాధ్యాభావవదవృత్తిత్వమిత్యస్యాపి వహ్నినిష్ఠప్రతియోగితాకాభావవదవృత్తిత్వసం రామ
బంధేన సాధ్యతావచ్ఛేదకాభావవత్త్వమితి పరిష్కారే నోక్తదోషః। తథా హి। వహ్నిమాన్ ధూమాదిత్యాదౌ వృత్తిసంబంధేన సాధ్యతావచ్ఛే
దకవహ్నేర్మహానసాదికమేవ తదభావవత్స్వధూమాభావసత్త్వాల్లక్షణాసమన్వయః। ఉభయాభావేఽపి తు తాదృశసంబంధేన సాధ్యతావచ్ఛేదకస్యైవ

వచ్ఛిన్నో సత్తావానితి వ్యాప్తిః। వాచ్యం జ్ఞేయత్వాదిత్యాదౌ సాధ్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నాభావాప్రసిద్ధ్యా తద్ఘటితతాదృశసంబంధేన సాధ్యప్రసిద్ధా
వపిఘటితతావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావస్యాప్రసిద్ధ్యా తద్ఘటితతాదృశసంబంధేన వాచ్యత్వాభావస్యావధికరణసంబంధావచ్ఛిన్నాభావ
స్యాపి తాదృశతావల్లక్షణాసమన్వయ ఇతి దిక్। తత్తద్వ్యక్తిత్వావచ్ఛిన్నేతి। ఇదముపలక్షణం। వహ్నిమత్త్వవత్తద్భేదవహ్నిమద్భేదమాదాయాం
వ్యాప్తిబోధ్యా। తథా చైతదీయావచ్ఛేదకతాంశే ప్రవిష్టానామవచ్ఛేదకత్వపర్యాప్త్యధికరణత్వవద్ధర్మవృత్తిసముదాయత్వేన రూపేణావచ్ఛేదకతాని
వేశనీయేతి ధ్యేయమ్॥ అన్వయిప్రతియోగితాకాభావేతి। అన్వయితావచ్ఛేదకసమానాధికరణప్రతియోగితాకాభావేత్యర్థః। అను
యోగితావచ్ఛేదకేతి। అత్రానుయోగితాపదం విశిష్టతాపరం। అవచ్ఛేదకతాపదం వ్యాపకతాపరం। తథా చ అనుయోగివైశిష్ట్యం తథా చ విశిష్టతా
వచ్ఛేదకవ్యాపకత్వవిశిష్టాభావప్రతియోగిస్వరూపసంబంధేన ఘటాదౌ నాస్తీతి పదేన బోధ్యతే స్వాభావాత్ ఏవం చ అభావప్రతియోగితా స్వరూపసంబంధ
స్య న సంనికర్షత్వమపి తాదృశసంబంధస్య తాదృశయోః ప్రకారతాసంసర్గఘటితత్వం తథా విశిష్టతావచ్ఛేదకాభావవ్యాప్యతావచ్ఛేదకమణి
తి ప్రతీతేః తత్త్వమత్వసామానాధికరణ్యం। అనుయోగితావచ్ఛేదకేతి। అత్రానుయోగితాపదం భేదాధికరణతాపరం తథా చ అధికరణతావచ్ఛే
దకావచ్ఛిన్నాధికరణత్వసంబంధః॥ అనుయోగితావచ్ఛేదకేతి। తేషాం తత్త్వమిత్యర్థ ఇత్యేవ ఇతి జ్ఞేయం। వారణం సంభవతీతి। ననుఘటత్వ
రూపవిశిష్టతావచ్ఛేదకస్య కేవలఘటనిష్ఠాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకత్వాభావే ఘటపటోభయాభావస్య ఘటనిష్ఠాభావప్రతియో

గ।పం।౬।౩। గితాకత్వేన తదవచ్ఛిన్నత్వస్యాక్షతత్వాత్ తయోః ఘటో ఘటాదన్య ఇతి ప్రతీతేః ప్రామాణ్యోపపత్తిరనాహార్యైవేతి చేన్న। విశేష్యతావచ్ఛేదకావచ్ఛేదకత్వావిశిష్టభేద పం।౮
ప్రతియోగికస్వరూపసంబంధేన ప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాన్యోన్యాభావస్యాప్రసిద్ధ్యా ఘటప్రతీతివిషయత్వేన ప్రకృతే
౨౦ భ్రమత్వోపపత్తేః। నన్వేవమపి ఘటో న ఘటాదిత్యాదిప్రతీతిసిద్ధభేదస్యాపి ఘటనిష్ఠప్రతియోగితాకత్వాత్ ప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతి
తియోగితాకత్వాపత్తౌ తదాదాయ ఘటో ఘటాదన్య ఇతి ప్రతీతేః ప్రామాణ్యోపపత్తిరనాహార్యైవేతి వాచ్యం। ప్రతియోగితాయాం వ్యాసజ్యవృత్తిధ
ర్మానవచ్ఛిన్నత్వేన విశేషణీయత్వేనాదోషాత్। నన్వేవం సతి నిరుక్తప్రతియోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నత్వవిశేషణస్య నైరర్థక్యాపత్తిరితి
వాచ్యం। ఇష్టాపత్తేః। ఏతేన తాదృశఘటో న ఘటాదితిప్రతీతేర్భ్రమత్వస్య ప్రసిద్ధత్వేపి ఘటో న ఘటపటోభయమితి ప్రామాణికప్రతీతేర్యస్యాభ్ర
మత్వం స్యాదితి తు చింతనీయం। ఘటత్వావచ్ఛిన్నత్వవిశిష్టేతి। స్వరూపం ఉభయఘటితసామానాధికరణ్యసంబంధేన వైశిష్ట్యమితి భావః। అ
త్రైకవాధేయత్వమాత్రస్య సంబంధత్వే ఘటో ఘటాన్య ఇతి ప్రతీతేః ప్రమాత్వాపత్తేః। కేవలాధేయత్వమాత్రస్య సంబంధత్వేపి
న నిరుక్తదోషస్తత్ర తు లాఘవం అథవా తత్త్వాదినా। ధర్మిపారతంత్ర్యేణేతి। అత్ర ధర్మిపదం విశిష్టపరం పారతంత్ర్యపదం విశేష్యతానిరూపి రామ
తప్రకారత్వావచ్ఛిన్నత్వపరం తృతీయార్థో వైశిష్ట్యం। తథా చ విశేష్యతానిరూపితప్రకారతావచ్ఛిన్నత్వవతీ యా ప్రకారతా తస్యాః ప్ర
తియోగితాయాం విశేషకారః అన్వయశ్చాబ్దార్థః ప్రకారతా ప్రతియోగిత్వనిరూపితప్రకారత్వ ఘటనిష్ఠవిశేష్యతానిరూపితప్రకారత్వ

త్వ
యోఃషుణ్టన్నిష్ఠయోః పరస్పరమవ్యవహితత్వ విశేష్యక-భావః అభేదేనవా అభేదవత్త్వే-పారతంత్ర్యశబ్దార్థః విశేష్యతానిరూపితప్రకారత్వమితి తత్రాపి
క-మూహంస్యయంతాదృశబాధకస్యాపీతి। తదుపపాదనప్రకారస్తు సమాసే లక్షణా నైవ స్వీక్రియతే రాజపురుష ఇత్యత్ర రాజపదార్థస్య స్వ
త్వసంబంధేన పురుషపదార్థేఽన్వయః। నామార్థయోరితి వ్యుత్పత్తిస్తు సమాసాతిరిక్త-విషయిణీ। వృత్తివిగ్రహయోస్తు మానప్రకారత్వమితిని
యమస్య బహువ్రీహౌ ప్రాప్తోదకో గ్రామ ఇత్యత్రాపి అభిచరితత్వేనన స్వీక్రియతే ప్రకృతే చ సాంప్రత్వవత్తదార్థస్య ప్రతియోగితాసంబం
ధేనానుయోగితాసంబంధేనవాఽభేదేనాన్వయః। ఏవం చానుమితిహేతుభూతం యదవచ్ఛిన్నం తజ్జనకస్త్వం బాధవదనాద్వృత్తిత్వరూపోం
చాత ఇతి విశిష్టానతార్థక-తనరూపమర్థాంతరత్వం లుప్తవిభక్తిక-స్ఫురణాత్ సాధ్యవత్త్వదార్థస్య స్వతః ప్రతియోగిత్వాన్వయః తస్య చనిరూపక-
తాసంబంధేనాభేదేనాన్వయ ఇతి నార్థాంతరతేత్యుపపాదనప్రకారస్తు నయుక్తః। గౌరవాదేవముపపత్తౌ క-థం చ దిత్యస్య త్వ చింతు నామార్థయో
రితి వ్యుత్పత్తేస్సంకోచకల్పనం ఏవం చ విశిష్టానతార్థ బాధక-తా ఉత్తేస్స్వ విషయాభిధానమర్థాంతరమితి భావః। నీలో ఘట ఇతి కం చుర్గ్రీవాదిమ
తాపవచ్ఛిన్న ప్రతియోగితావిశిష్టస్య ప్రసిద్ధతాపత్తే స్యాదభ్రమా విషయత్వేన వాక్యస్య మూక-తాపత్తి మోనష ఇతి భావః। యయా ప్రతియో
గితేతి విశిష్టాయామభావేతద్వ్యాశిష్టసంబంధినిష్ఠాభావీయా పటతావచ్ఛిన్న ప్రతియోగితాం గృహీతా చ తదవచ్ఛేదక-తాభావస్య తన్నిష్ఠత్వేన
త్వేనవాక్యస్య ప్రామాణ్యోపపత్తేరితి ధ్యేయం। దుర్జ్ఞేయత్వేపీ తి। అనంతాద్యాదితి భావః। సమశీలతేతి। క-వాన్వయిసంబంధస్యాప్రమాత్వానుమితిస్తథా

ఘటో౽ఘటాదన్య ఇతి ప్రయోగవారణాయ సంఖ్యావాదితి। యద్యపి ఘటపటౌ ఘటయోః ప్రమాదాయ ఘటో౽ఘటాదన్య ఇతి ప్రయోగాపత్తిస్సంభవా
త్తిలపదోపాదానమనపేక్ష్య ప్రతియోగివృత్తిధర్మావచ్ఛిన్నానుయోగికాభావావగాహిప్రమాత్వశాలిబోధజనకత్వం ప్రతియో
౨౧ గివృత్తిత్వం కాయన తావతా దర్శితో౽వినివేశ్యానుయోగితావచ్ఛేదకావచ్ఛేదేనాభావశాలిత్వస్యైవ తావచ్ఛేదకత్వోపగమాత్
తథా చ స్వనియతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాయా వాచ్యసత్వవృత్తిధర్మావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాయా వా నివేశాన్నానుపపత్తిరితి
ధ్యేయం। కేవలాన్వయిషు సమశీలతావాచినస్త్వితి పాఠే తు తావచ్ఛేదకసంబంధానుయోగినిష్ఠాత్యంతాభావప్రతియోగితానవచ్ఛేదక
సాదృశ్యతావచ్ఛేదకత్వస్యైవ కేవలాన్వయిసాదృశ్యవాచకత్వప్రవృత్తిరితి భావః॥ ॥సింహాంలక్ష్యగారశాంధృసాంవానాధికరణార్థ్యేతి। సమానాధి
కరణం యస్యేతి విగ్రహవాక్యస్య ఘటత్వేనాభావసమానాధికరణో౽ధికరణత్వేనైవ సామ్యవివక్షయాధికరణోత్కర్షత్వమేవ పర్యవసన్నం
తథా చ విగ్రహవాక్యే యత్పదస్య పదార్థవృత్తిధర్మావచ్ఛిన్నత్వం అధికరణవాచకసమానపదాధికరణపదయోః పర్యాయో
పాధికరణపరత్వం యస్యేత్యత్ర షష్ఠ్యర్థో౽ధికరణాధేయత్వం తస్య చ నిరూపకతాసంబంధేనాధికరణపదార్థైకదేశే౽ధికరణతాన్వయః ం౦ఘ
౬౨ తథా చాధికరణం యన్నిష్ఠాధేయతానిరూపితాధికరణతావత్కమితి విగ్రహవాక్యార్థః। సమాసవాక్యే తు విగ్రహవాక్యార్థవిష
౬౧ యితాశాబోధస్య వృత్తిత్వే తయోరధికరణతావత్త్వాధికరణనిష్ఠాధికరణతానిరూపితాధేయతాశాలీతి సమాసార్థః

పదార్థముఖ్యవిశేష్యకశాబ్దబోధః సమానాధికరణస్య భావస్సామానాధికరణ్యమితి భావవ్యుత్పత్త్యాధికరణతావచ్ఛిన్నాధికరణనిష్ఠా
ధికరణతానిరూపితాధేయతాం తస్యాలాభః। సాధ్యస్య సామానాధికరణ్యమితి విగ్రహం వాక్యేషు ష్ఠవిరోధాపి ఆధేయత్వం తేష్వసమాన
పదార్థైకదేశాధికరణతాయామన్వయః। తథా చ సాధ్యనిష్ఠాధేయతానిరూపకాధికరణతావచ్ఛిన్నాధికరణనిష్ఠాధికరణతా
నిరూపితాధేయత్వమితి విగ్రహవాక్యార్థః స్పష్టః। సమాసవాక్యే తు సాధ్యపదస్య సాధ్యనిష్ఠాధేయతానిరూపకే లక్షణేతి తథా చ
సాధ్యనిష్ఠాధేయతానిరూపకా[illegible]వచ్ఛిన్నాధికరణతావదిత్యాదిరీత్యా సమాసవాక్యార్థో వర్ణనీయః। సాధ్యసామానాధికరణ్యే
[illegible]భావపన్నధర్మ్యసామానాధికరణ్యమితి న తత్పురుషవ్యుత్పత్తివిస్మృతిమధ్యనిపతితసత్తాన్వాధత్వం। యత్ర సాధ్యస్య సమానం సాధ్య
సమానం సాధ్యసమానమధికరణం యస్యేతి వ్యుత్పత్త్యనంతరం భావవ్యుత్పత్తిరితి। తన్న। సాధ్యపదసమానపదయోః ప్రథమం తత్పు
రుషం గృహీత్వా సమానాధికరణసామానాధికరణ్యసమాసాంతరం ద్విష్వా సాపత్తేః। సాధ్యపదసమానపదయోరేవ తత్పురుషతత్పదం తు। తదనధి
కరణావృత్తిత్వస్య సామానాధికరణ్యపదార్థత్వాదితి। అయమాశయః। సమానమేవ సామానం సాధ్యస్య సామానం సాధ్యసామానం
తత్ర సాధ్యపదస్య సాధ్యనిరూపితే లక్షణా। సమానం సాధ్యనిరూపితాధికరణతావదిత్యర్థః। వత్ సాధ్యసామానం భవతీతి సాధ్య
సామానం సాధ్యసామానమధికరణం యస్యేతి వ్యుత్పత్త్యనంతరం భావప్రత్యయః। తథా చ సాధ్యనిష్ఠాధికరణనిష్ఠాధికరణతా ని

రూపితాధేయత్వం సాధ్యసామానాధికరణ్యపదార్థ ఇతి॥ అనంతరపక్షప్రమాణానీతి। సాధ్యవైయధికరణ్యేనాధికరణానూపేత్యర్థః
అయం భావః। విభిన్నమధికరణం యస్యేతి వ్యుత్పత్త్యా వ్యధికరణపదస్యాభిన్నాధికరణనిష్ఠాధికరణతానిరూపితాధేయతాశాలి
౭౨ త్యర్థః। వ్యధికరణం ప్రథమం వైయధికరణ్యం సాధ్యవ్యధికరణం సాధ్యవైయధికరణ్యం। అత్ర సాధ్యపదస్య సాధ్యనిరూపితా
ధికరణతాప్రతియోగికాభావలక్షణాధికరణతయా సాధ్యస్యాధికరణనిష్ఠాధికరణతానిరూపితాధేయత్వమిత్యర్థః। తథా చ లక్షణార్థ ఇద్ధా
పత్తిరితి। అసమానాధికరణం యస్యేత్యత్రేతి। అయమాశయః। సమానమేవ సామానం న సామానః అసామానః సామాన్యాధికరణ
మితి యావత్। స్వపదం కైవల్యపరం అసామానపదం పర్వతాదిపరం అసామానః అధికరణం యస్యేతి విగ్రహం వాక్యేయత్వే ద
స్యాసాధ్యపరతయా యన్నిష్ఠాధేయతానిరూపితాధికరణం తావత్త్వాదధికరణమిత్యర్థః సమాసవాక్యేషు సామానాధికరణాని
ష్ఠాధికరణతానిరూపితాధేయతాశాలిత్వమర్థః। అసమానాధికరణం సాధ్యం యస్యేతి విగ్రహే। యత్పదం కైవల్యపరం షష్ఠ్యర్థ राम
స్సంబంధమాత్రం తథా చ యదీయసాధ్యం సామానాధికరణాధికరణవృత్తీతి విగ్రహం వాక్యార్థః స్వం పష్ఠం సమాసవాక్యేషు సామానాధికర ౭౨
ణాధికరణావృత్తిసాధ్యక ఇతి కైవల్యాదర్థపదార్థమనుభవిషయత్వేనోక్తమితి॥ అత్ర తు అధికరణే న అధికరణత్వపర్యాప్తేతి।
అయం భావః। సమానమేవ సామానం సామానమధికరణం యస్యేతి త్రిపదబహువ్రీహిం కృత్వా విగ్రహం వాక్యేషు విరోధాంతరయత్వే

దార్థః సాధ్యం షష్ఠ్యర్థః పూర్వవత్ సాధ్యనిష్ఠం సామానాధికరణ్యప్రతియోగిత్వమితి। అయం భావః అసామానాధికరణ్యం సామానాధికరణ
యత్కించిద్వ్యక్తివృత్తితావచ్ఛేదకః సమానమధికరణం యస్య స సమానాధికరణః సమానాధికరణస్య భావస్సామానాధికరణ్యం తే
దభావో హేతౌ సామానాధికరణ్యమితి వ్యుత్పత్తేః సాధ్యసామానాధికరణ్యం యత్సాధ్యాధికరణవృత్తిత్వం ఇత్యత్ర విగ్రహ
వాక్యే యత్పదం తైవాలపరం షష్ఠ్యర్థః ప్రతియోగిత్వం తథా సామానాధికరణ్యప్రతియోగి సామానాధికరణ్యనిరూపకత్వం
పంచాదిభావకం గ్రాహ్యం తథాచ యత్ప్రతియోగిత్వం సామానాధికరణ్యం సాధ్యనిష్ఠమితి విగ్రహం వాక్యార్థః సమానవాక్యస్థ
స్యత్ సాధ్యనిష్ఠసామానాధికరణ్యప్రతియోగితత్త్వస్య విపక్షే యాలాభప్రతియోగిత్వ॥ గాదాధరీయానామనురూపకత్వమపి
సాధ్యనిష్ఠాధేయతాత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకమితి। యద్వా సాధ్యనిష్ఠాధేయతానిరూపకతాతావచ్ఛేదకత్వావచ్ఛిన్నస్వప్రతియోగికా
భావామాదితాపాదావవ్యాప్తిశంకానవకాశ ఇతి ద్వయోః పరిష్కారావసర ఏవ వక్ష్యామః। తథాపి యత్కించిత్సాధ్యనిష్ఠాధేయత్వనిరూప
కత్వనివేశాభిప్రాయకం చేదం। న చ యత్కించిత్సాధ్యత్వాదిలక్షణాభిప్రాయకత్వే యత్కించిత్సాధ్యనిష్ఠాధేయతాత్వావచ్ఛిన్నత్వం ఏవం చ మ
హానసనిరూపితత్వాభావే పర్వతీయవహ్నినిష్ఠాధేయతాత్వావచ్ఛిన్నతాయా అప్రసక్తత్వేనావ్యాప్తిదుర్వారైవేతి చేదత్రాహ యః॥ ౪
నిఖిలనిరూపితే సామాన్యధర్మావచ్ఛిన్నాధేయతాయాం వివక్షాభిప్రాయకత్వేన తథా చ పర్వతీయవహ్నేరపి మహానసనిరూ

ఉభయసిద్ధత్వాన్నిశ్చయత్తాం యాం పక్షేతియపక్షవృత్తిత్వాసత్త్వనిశ్చయః । సాధ్యాభావవిరహాంశే ప్రవృత్తిత్వావచ్ఛిన్నత్వాదియత్తాం యాం పక్షేతియపక్షవృ
త్తాంశేతత్ప్రయాణాదేరపియత్వం విశేష్యస్య ప్రకారీయత్వాభావరూపత్వే తత్సాధ్యదశికాం న । యద్రూపాంవచ్ఛేదకయత్వం విశేష్యస్య ప్రకారీయతాత్వ
౨౨ వచ్ఛేదకం తామభావస్య ప్రకారీయతాత్వం యత్ప్రకారేణత్తాం జ్ఞానం ౧ వం తాత్పర్యేణ [illegible] సాధ్యవద్భేదాభావం [illegible]
ఉభయవాధ్యాదాపేం యత్త్వం విశేష్యము పక్షేయ సాధ్యనిష్ఠాదేయత్తాం తత్ప్రకారేణ పక్షే యద్రూపాంవచ్ఛేదకత్వాభావం తత్త్వమన్నాదాం పక్షే [illegible]
త్తః । ఉభయవా అన్వరూపాం పక్షేతా వృత్తితా వ్యాప్తిత్వేనాప్తియాం ప్రియతత్వసంబంధేన సాధ్యనిష్ఠాదేయత్తాం తత్త్వప్రతివాధ్యపక్షే - భావాం తః న యద్రూపేణావా
సాధ్యకరణ్యేస్థరూపాంపక్షే - తాసంబంధం వ్యాప్తిప్రతియోగితాం తాం భావాం పక్షేనధికరణాం తత్త్వసాధ్యాన్వయతియ [illegible] యంతు వాధ్యం ౫ =
భావవపక్షేయప్రతియోగిత్వత్వతేనా సాధ్యతేనా వాం నాం ధికరణ్యే వ్యాప్తిస్వానాధ్యనిష్ఠాదేయత్తాం రూపాం తాం ధికరణ్యా వ్యాప్తిత్వమవాధ్యః అదోష్యే
విప్రతియోగితావచ్ఛేదకతాం సాధ్యతాం ధర్మస్య ప్రమానత్వయాం సాధ్యః న తులత్వం సాధ్యతాం ధర్మతావాం ధ్యం ౫

యదా తాదాత్మ్యేన సంబంధేనావచ్ఛిన్నాభావీయస్వరూపసంబంధవత్త్వే తాదాత్మ్యాంశే కాశయః విశేషణాంతా సామాన్యమిత్యుత్తరాశయః। అత్రేదమ
వధేయం। నిరుక్తవిశేషణాంతా సంబంధావచ్ఛిన్నఘటసంయోగాభావాభావః ఘటసంయోగరూపో నోపగమ్యతే ప్రయోజనాభావా
దితాదాత్మ్యాంశే ద్వితీయాసంగతిః। నచ ఇదమంతే యత్ర సాధ్యవత్తా తత్ర ప్రమాణం ప్రకృతే తత్ర సతదాసంబంధేన విశేషసంభవ ఇతి వాచ్యం। తాదాత్మ్యాంశే ఘటవమా
నాభావవత్తాదాత్మ్యాంశే ఉక్తాయాం తథా॥ ॥సాధ్యవత్త్వం చేతి। సాధ్యవత్త్వసమానాధికరణాంతికరణా ఘటత్వతావచ్ఛిన్నాభావన విశేషా
న్సాధ్యవిశిష్టవృత్తితావచ్ఛిన్నాభావస్య లక్షణాంఘటకతేత్యర్థః। అవచ్ఛేదకతాంప యోర్న్యూనవృత్తిత్వాదానాయసాధ్యవిశిష్టవృత్తితావచ్ఛ
ప్రవృత్తౌ తంసః తత్ప్రతియోగితావచ్ఛేదకతాయాం దేశకాలావచ్ఛేద్యత్వవిశిష్టపయోర్నప్రవృత్తత్వాత్॥ ॥వస్తుతస్తు ఘటపటోభయం
సాంస్తాత్యాదౌ ఘటత్వవ్యాపకత్వవిశిష్టపటత్వవ్యాపకత్వవిశిష్టపయోర్నప్రసంబంధావచ్ఛిన్నఘటపటయద్విత్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతా
క ఏవం భావః ప్రతీయతే ఘటపటోభయవతి చ తాదాత్మ్యేన సంబంధేనోభయత్వవిశిష్టస్య నతవనత్తాదాత్మ్యాభావ ఇతి సతాదాత్మ్యాభావస్య
సావచ్ఛిన్నత్వకత్వమితి ప్రతియోగితావచ్ఛేదకతాపయోర్నప్రవ్యధికరణధర్మావిశిష్టప్రతియోగ్యధికరణతయా సాధ్యాభావస్య విరో
ధాత్ ఘటత్వేన ఘటపటోభయం నాస్తీతి ప్రతీతిసిద్ధాభావప్రతియోగితావచ్ఛేదకతాయాః పూర్వోక్తరీత్యా విరుద్ధఘటత్వతా
దాత్మ్యోభయత్వే తదుభయపయోర్నప్రతయా విరోధఘటకసంబంధే నతథా విధావచ్ఛేదకతాపయోర్నప్రవ్యధికరణాంశోక్తధర్మానద్వయ
విశిష్టప్రతియోగ్యప్రసిద్ధ్యా సావచ్ఛిన్నత్వమిత్యేకఘటత్వాదిపయోర్నప్రవాశయ ఇతి। ఘటత్వాదిధర్మనిష్ఠావచ్ఛేదకతావచ్ఛేదకత్వాదిమత్తావచ్ఛే
దకవ్యాపకత్వస్య ద్విత్వసంబంధేనాభావః। అవచ్ఛేదకత్వాపత్తియత్తాత్తి। సంసర్గతాయామిత్యాదికం తథావిధఘటపటోభయం నాస్తీత్యాదిప్రతీతిఘటకత్వాదిత
యోః ప్రతియోగితావచ్ఛేదకతాయాః నపగమ్యా సత్తాదాత్మ్యాభావస్య సావచ్ఛిన్నత్వమితి సావచ్ఛిన్నత్వమితి భావః। నటబతంత్త్యా ప్రతియోగితాం శోధ్యత్వర్థః తత్ర
ప్రతియోగితావచ్ఛేదకతాయాం వ్యాసజ్యవృత్తిత్వాంచ ఇతి